

ОКСАНА ВОРОЩУК

**РОБОТА З ЛЮДЬМИ З ОСОБЛИВИМИ
ПОТРЕБАМИ**

**Методичні рекомендації
для студентів спеціальності 7.010105 – соціальна педагогіка**

УДК
ББК
В

Робота з людьми з особливими потребами. Методичні рекомендації /
Уклад. О. Д. Ворощук. – Івано-Франківськ, 2007. – 70 с.

Рецензенти:

В. А. Поліщук – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки
Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка

Б. І. Ковбас – кандидат педагогічних наук, професор кафедри соціальної
педагогіки Прикарпатського національного університету імені Василя
Стефаника

Друкується відповідно до рішення вченої ради Педагогічного інституту
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника від
2007 р.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА
ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ КАФЕДРА
СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ**

ОКСАНА ВОРОЩУК

**РОБОТА З ЛЮДЬМИ З ОСОБЛИВИМИ
ПОТРЕБАМИ**

Методичні рекомендації

**Для студентів спеціальності 7.010105 –
соціальна педагогіка**

Івано-Франківськ - 2007

ВСТУП

За роки незалежності України соціальна робота пройшла кілька етапів становлення і розвитку. За цей час створено державну систему центрів соціальних служб сім'ї, дітей та молоді, виникли різноманітні служби, ініціаторами яких стали як державні структури так і громадські організації.

В умовах сьогодення інтеграція людей з особливими потребами в суспільство є одним з провідних напрямів роботи різноманітних соціальних інститутів та громадських організацій. Особливо актуальним це є для дітей та молоді, оскільки соціальна реабілітація дає їм можливість адаптуватися до умов соціального середовища з урахуванням особливостей їх функціональної недієздатності. Втім, через ряд об'єктивних і суб'єктивних причин наше суспільство ще не готове до широкомасштабного вирішення даної проблеми. Тому робота соціального педагога має бути спрямована на соціальну реабілітацію і інтеграцію людей з особливими потребами в суспільство, а також подолання стереотипу щодо їхньої неповноцінності. Вагоме місце у підготовці таких фахівців займає вивчення соціально-педагогічних дисциплін, зокрема курсу «Робота з людьми з особливими потребами».

Пропоновані рекомендації для студентів п'ятого курсу ставлять за мету окреслити вузлові теоретичні і прикладні питання навчальної дисципліни «Робота з людьми з особливими потребами» зумовлені особливостями розвитку сучасного суспільства й необхідністю розв'язання важливих завдань у організації роботи з людьми з особливими потребами у період нових соціально-економічних відносин, а також допомогти майбутньому соціальному педагогу через розширення інформаційного поля сприяти соціальній допомозі, адаптації і реабілітації людей з особливими потребами в суспільство.

В результаті прослуханого курсу студент повинен:

Знати:

- нормативно-правову базу щодо захисту людей з особливими потребами;
- сучасні міжнародні і державні підходи щодо освіти і фахової підготовки людей з особливими потребами;
- ознаки груп, які мають функціональні обмеження та їх характеристику;
- роботу соціального педагога в закладах соціальної адаптації і реабілітації людей з особливими потребами;
- технології соціальної роботи з людьми з особливими потребами.

Уміти:

- користуватись нормативно-правовими актами;
- налагодити співпрацю з закладами соціальної адаптації і реабілітації людей з особливими потребами;
- налагодити співпрацю з людьми з особливими потребами;

- орієнтуватися в сімейному та навчально-професійному вихованні дітей з особливими потребами;
- організувати дозвілля;
- надавати соціально-педагогічну допомогу персоналу і людям з особливими потребами різних соціальних установ;
- знати методи самодопомоги.

У рекомендаціях подано орієнтовний навчально-тематичний план проведення основного курсу занять: лекції (16 год.); семінарські і практичні заняття (18 год.), завдання для самостійної роботи (47 год.); варіанти підсумкового контролю; рекомендована література;

Методичні рекомендації мають пошуковий характер. З вдячністю будуть сприйняті конструктивні зауваження і пропозиції до них, щоб після апробації в навчальному процесі й доопрацювання підготувати відповідний посібник.

РОЗПОДІЛ НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНОГО КУРСУ ЗА МОДУЛЯМИ

№п/п	Тема	Кількість годин		
		Лекції	Практичні, семінарські заняття	Самостійну роботу
Модуль 1 Загальні аспекти роботи з людьми з особливими потребами				
	Ідея соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями в історичному контексті			4
1	Інвалідність як соціальна проблема	2		
	Основні складові та напрямки системи соціального захисту людей з особливими потребами			4
2	Соціальна політика в Україні щодо роботи з людьми з особливими потребами		2	
	Освіта дітей і молоді з особливими потребами	4		
	Професійна підготовка та профорієнтація дітей з особливими потребами		4	
3	Соціальне партнерство у сфері соціального захисту людей з функціональними обмеженнями	2		4
	Соціальна інтеграція та навколишнє середовище			4
Модуль 2. Технології соціальної реабілітації людей з особливими потребами				
4	Особливості соціальної реабілітації людей з особливими потребами	4		4
5	Робота соціального педагога в навчальних закладах нового типу (нав.-реаб. центр, спец. класи і ін.)			6
6	Дозвілля, спорт та культурна діяльність людей з особливими потребами	2		
	Планування навчально-виховної, соціально-педагогічної роботи в групах		4	4

	для дітей з особливими потребами.			
	Робота соціального педагога з сім'ями, що виховують дитину-інваліда	2		4
	Роль волонтерів у роботі з людьми з особливими потребами та їх сім'ями		2	7
	Розробка соціального проекту		2	
	Техніка підготовки соціальних педагогів до роботи з людьми з особливими потребами (тренінг)		4	
	Досвід зарубіжних країн у роботі з особами, що мають функціональні обмеження			6
ВСЬОГО:		16	18	47

Розділ І. Зміст і джерельна база лекцій

ТЕМА 1. ІНВАЛІДІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА (2 год.)

Люди з особливими потребами: проблема термінологічного визначення.
Соціальна політика та її вплив на здійснення соціальної допомоги людям з особливими потребами.
Моделі соціальної допомоги людям з особливими потребами.
Ресурси в роботі з людьми з особливими потребами.
Діяльність СССДМ по роботі з людьми з особливими потребами.

Література:

ТЕМА 2-3. ОСВІТА ІНВАЛІДІВ (4 год.)

Загальні аспекти забезпечення прав інвалідів на освіту.
Дошкільна і шкільна освіта дітей з особливими потребами.
Фахова підготовка осіб з особливими потребами.
Професійно-технічна освіта.
Підготовка інвалідів до навчання у вищих навчальних закладах.
Професійна підготовка інвалідів у системі Міністерства праці та соціальної політики.

Література:

ТЕМА 4 . СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ІНВАЛІДІВ (2 год.).

Організаційна структура і зміст діяльності громадського руху інвалідів.
Взаємодія державних і громадських організацій інвалідів.
Форми роботи волонтерів з людьми, що мають функціональні обмеження.

Література:

ТЕМА 5-6. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІТАЦІЇ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ (4 год.)

Специфіка соціальної реабілітації людей з особливими потребами з порушенням опорно-рухового апарату.
Соціальна реабілітація слабочуючих.
Соціальна реабілітація інвалідів з порушенням зору.
Особливості соціальної реабілітації інвалідів з психічними розладами і інтелектуальною недостатністю.

Література:

ТЕМА 7. ДОЗВІЛЛЯ, СПОРТ ТА КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ (2 год.)

Дозвілля як важливий фактор соціально-культурної реабілітації.

Особливості фізичної реабілітації дітей з функціональними обмеженнями та їх спортивна діяльність.

Соціокультурна реабілітація дітей з функціональними обмеженнями.

Література:

ТЕМА 8. РОБОТА СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З СІМ'ЯМИ, ЩО ВИХОВУЮТЬ ДИТИНУ-ІНВАЛІДА (2 год.)

Особливості соціальної роботи з батьками, що виховують дитину-інваліда.

Проблеми життєдіяльності сім'ї, яка виховує дитину з особливими потребами

Зміст, форми і методи соціальної роботи з батьками, що мають дитину-інваліда.

Література:

Розділ II. Плани семінарських і практичних занять

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ №1

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ ЩОДО РОБОТИ З ЛЮДЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Питання для обговорення.

1. Робота з людьми з особливими потребами як напрям соціальної педагогіки.
2. Люди з особливими потребами: проблема термінологічного визначення.
3. Основи соціальної політики щодо осіб з особливими потребами.
4. Нормативно-правова база щодо роботи з людьми з особливими потребами.
5. Робота державних і громадських організацій з людьми з особливими потребами.

Питання та завдання для письмового контролю під час практичного заняття.

1. Яке місце займає робота з людьми з особливими потребами серед галузей соціальної роботи?
2. З якими суміжними галузями пов'язана робота з людьми з особливими потребами?
3. Дайте визначення понять «інтеграція і сегрегація».
4. Розкрийте суть понять:
  - а) людина з особливими потребами
  - б) соціальна адаптація і реабілітація
  - в) компенсація і реабілітація аномального розвитку.
4. Проаналізуйте основні нормативно правові документи, що стосуються людей з особливими потребами.

Тематика рефератів і письмових повідомлень:

- 1.Робота соціального педагога з людьми з особливими потребами
2. Соціально – педагогічна робота з дітьми в Україні.
- 3.Діяльність «Карітасу» у роботі з людьми з особливими потребами
4. СССДМ і діти з функціональними обмеженнями.

Література

1. Вигодський Л. С. Сборник соч. – М., 1983. – Т.5.
2. Основы воспитания и обучения аномальных детей / Под ред. А. И. Дьячкова. – М., 1965.
3. Концепція державного стандарту спеціальної освіти дітей з особливими потребами // Дефектологія. – 1999. - №4. – С.2-8.
4. Діти з особливими потребами // Дефектологія. – 1999. - №1. – С.2-7.
5. Зверева І. Д. Теорія та методика організації соціальної роботи в Україні. – К.: Либідь, 1999. – 413 с.

6. Зверєва І. Д. Соціально-педагогічна робота з людьми та молоддю в Україні: теорія і практика. – К., Правда Ярославичів, 1998. – 393с.
7. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю з функціональними обмеженнями. Навчально-метод. посіб. для соц. працівників і соц. пед. / За ред. проф. А. Й. Капської. – К.: ДЦССМ, 2003. – 168 с.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ №2-3

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ТА ПРОФОРІЄНТАЦІЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Питання для обговорення.

1. Дошкільна і шкільна освіта дітей з особливими потребами.
2. Особливості професійного навчання дітей з особливими потребами.
3. Соціально-трудова і професійна реабілітація дітей з особливими потребами.
4. Удосконалення змісту освіти дітей з особливими потребами.

Питання та завдання для письмового контролю під час практичного заняття.

1. Які відомі нові типи навчальних закладів для дітей з особливими потребами?
2. Нормативно-правові акти (закони) щодо освіти дітей з особливими потребами.
3. Діяльність ССМ в напрямку професійної реабілітації дітей і молоді з особливими потребами.

Тематика рефератів і письмових повідомлень:

1. Професійна орієнтація дітей інвалідів і суспільство.
2. Професійна підготовка дітей у спеціальних школах інтернатах.
3. Трудове навчання учнів у спеціальних школах інтернатах.
4. Професійна підготовка у спеціалізованих школах-інтернатах у нашій області.

Література

1. Осипчук Н. Цивілізованість суспільства визначається ставленням до інвалідів (спеціальна освіта; з колеги МО) // Освіта України. – 1999. – 24 червня. – С.4.; 30 червня. – С.4.
2. Гречин В. Професію можна здобути в рідному інтернаті // Дефектологія. – 2001. - №3. – С. 47-49.
3. Засенко В. До концепції стандартів освіти дітей з порушеннями інтелектуального розвитку // Дефектологія. – 2000. - №4. – С.2-4.
4. Тарасун В. Концепція державного стандарту освіти учнів з порушеннями мовленнєвого розвитку // Дефектологія. – 2000. - №2. – С.2-16.

5. Знай себе в житті: (Про прогр. дистанц. заоч. навч. студ. інв. в Ів.-Франк.) // Українське слово. – 2003. – 28 серп-Звер. – С.11.
6. Єжова Т. Особливості професійного навчання з вадами слуху // Професійно-технічна освіта. – 2003. - №3. – С.25-27.
7. Софій Н. Освіта дітей з особливими потребами // Національна безпека і оборона. – 2002. - №4. – С. 63-65.
8. Хохліна О. Удосконалення змісту освіти школярів з обмеженими розумовими можливостями // Рідна школа. – 2002. – №2. – С.37-39.
9. Зверева І. Д. Теорія та методика організації соціальної роботи в Україні. – К.: Либідь, 1999. – 413 с.
10. Зверева І. Д. Соціально-педагогічна робота з людьми та молоддю в Україні: теорія і практика. – К., Правда Ярославичів, 1998. – 393с.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ №4-5

ПЛАНУВАННЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ, СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ, РОБОТИ В ГРУПАХ ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Питання для обговорення.

1. Планування навчально-виховної роботи в групі для дітей з особливими потребами:
  - а) діти з порушеннями інтелектуального розвитку
  - б) діти з затримкою психічного розвитку
  - в) діти з сенсорними порушеннями
  - г) діти з мовними вадами
  - д) діти з порушеннями опорно-рухового апарату, комплексними дефектами.
2. Соціальна підтримка дітей та молоді з особливими потребами.
3. Аналіз зарубіжного досвіду адаптаційної роботи з дітьми з особливими потребами

Тематика рефератів і письмових повідомлень:

1. Організація виховного процесу у спеціальних школах інтернатах.
2. Естетичне виховання дітей з особливими потребами (інвалідів).
3. Організація виховного процесу в допоміжній школі.
4. Трудове виховання дітей з особливими потребами.

Література

1. Бех І. Д. Принципи організації виховного процесу у спецшколах // Початкова школа. – 1995. - №2. – С.6-8.
2. Орієнтовний зміст виховної роботи у допоміжній школі. – Івано-Франківськ, 2003. – 128с.
3. Шевченко О. Змагальна діяльність з художньої гімнастики в допоміжній школі // Дефектологія. – 2001. - №3. – С.38-41.

4. Лапін А. Організація виховного процесу у спец. школах інтернатах для дітей з вадами зору // Дефектологія. – 2002. - №4. – С.23-26.
5. Проскурняк О. Соціально-психологічний трейнінг як засіб соціальної адаптації учнів з обмеженими можливостями // Дефектологія. – 2003. – С.23-27.
6. Туріна О. Музично-естетичне виховання підлітків з обмеженими фізичними можливостями // Рідна школа. – 2002. - №2. – С.58-59.
7. Коношенко С. Готовність вихователя до роботи в навчально-реабілітаційному центрі // Рідна школа // 2001. - №2. – С.14-17.
8. Казаннікова О. В., Нікішина Л. Т. Проблема соціалізації дітей з обмеженими розумовими можливостями (аналіз діяльності центру реабілітації дітей інвалідів м. Херсона) // Практична психологія і соціальна робота. – 2001. - №8. – С.40-41.
9. Соціальна робота в літніх таборах (сценарії) // Практична психологія та соціальна робота. - №4 і №5.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ №6

РОЛЬ ВОЛОНТЕРІВ У РОБОТІ З ЛЮДЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ ТА ЇХ СІМ'ЯМИ

Питання для обговорення.

1. Характеристика волонтерського руху.
2. Ролі і обов'язки волонтерів у роботі з людьми з особливими потребами.

Практичне завдання.

1. Підготувати комплекс рухливих ігор для дітей з ЗРП і ДЦП.
2. Підготувати комплексно-розважальну програму для дітей та молоді з функціональними обмеженнями.
3. Розробити проект екскурсії до парку.
4. Підготувати спортивні змагання для дітей з функціональними обмеженнями.

Література.

1. Вощенко-Светлорусова Л., А. Светлорунова Особливості підготовки волонтерів // Соціальний працівник. - №13. – С. 6-18.
- 2.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №1

РОЗРОБКА СОЦІАЛЬНОГО ПРОЕКТУ

ЗАВДАННЯ.

1. Розробіть проект , орієнтований на вирішення проблем дітей з особливими потребами чи їх сімей в умовах нашого міста.

ОСНОВНІ ПАРАМЕТРИ.

ПОСТАНОВКА РОБОТИ. Опишіть ситуацію, вкажіть цільові групи, які знаходяться у цій ситуації, що може допомогти вирішенню цієї ситуації. Обґрунтуйте доцільність ваших пропозицій, які ініціюєте в межах проекту для вирішення проблеми дітей з особливими потребами чи їх сімей.

МЕТА ПРОЕКТУ – це прогнозовані зміни, яких бажано досягти в процесі реалізації проекту.

ЗАВДАННЯ ПРОЕКТУ – це конкретні етапи роботи, певні кроки, які приведуть до отримання прогнозованого результату.

ПЛАН ДІЙ ТА ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ. Які етапи доцільно виокремити в процесі реалізації проекту. Які форми, методи, прийоми роботи будуть використані для надання соціальних послуг та вирішення намічених завдань.

РЕСУРСНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЕКТУ. Які види фінансових та не фінансових ресурсів планується використати. З якими партнерами будуть реалізовуватися намічені завдання. Яка роль дітей з функціональними обмеженнями чи їх сімей у реалізації даного проекту.

2. Ознайомтеся з проектом, який розробив ваш однокурсник (на вибір), визначте його характерні особливості. Класифікуйте його за:

- характером запланованих змін;
- сферою діяльності;
- особливостями фінансування;
- масштабами;
- термінами реалізації.

Проаналізуйте вибраний вами проект і вашим однокурсником.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безпалько О. Соціальна робота в громаді: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 176 с.
2. Ходаков В. Є., Радванская Л. Н. Высшее образование в Украине: анализ проблем развития: Учеб. пособ. – Новая Каховка: Изд-во Новокаховского политехн. Ин-та, 2000. – 100с.
3. Вайс Керол Г. Оцінювання: методи дослідження програм та політики. – К.: Основи, 2000. – 671 с.
4. Щекин Г. В. Основы кадрового менеджмента: Учеб. – Кн. 1. Планирование и организация управления кадрами. – К.: МУЗУ, 1993. – 186 с.
5. Технології соціально-педагогічної діяльності: методичні рекомендації / Автор-упорядник Сабат Н.В. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2006. – 120 с.

6. Науковий супровід, моніторинг та оцінка ефективності соціальних проектів / О.О. Яременко, О. М. Балакірева та ін. – К.: ДЦССМ, 2002. – 132 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №2-3

ТЕХНІКА ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО РОБОТИ З ЛЮДЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Тренінг для соціальних працівників,
психологів, педагогів "Соціальна робота з людьми
з особливими потребами"

Категорія учасників тренінгу. Працівники соціальних служб для сім'ї та молоді, працівники вищих навчальних закладів, представники громадських організацій, які працюють з людьми з особливими потребами.

Кількість учасників тренінгу: 15-25 осіб.

Час, необхідний для проведення тренінгу: 5 год 10 хв.

Мета тренінгу. Розширення інформаційного поля учасників і відпрацювання навичок моделювання програм психолого-соціальної підтримки людей з особливими потребами.

Завдання:

1. Визначити основні поняття соціальної та психологічної підтримки людей з особливими потребами.
2. Проаналізувати існуючі моделі соціальної та психологічної допомоги людям з особливими потребами та ознайомити з новими підходами соціальної роботи.
3. Сформувати навички визначення потреб і проблем клієнтів.
4. Визначити ресурси забезпечення соціальної підтримки людям з особливими потребами
5. Формувати толерантне ставлення до них.
6. Відпрацювати прийоми розробки та впровадження програм, спрямованих на психолого-соціальну підтримку людей з особливими потребами.

Кількість тренерів: 3 особи, а саме: 2 тренери та 1 фасилітатор. *Тренінгова кімната.* Простора зала, стільці, виставленні у формі кола, 4 столи, поставленні у кутах кімнати.

ДЕНЬ 1

Сесія 1

ВПРАВА "ЗНАЙОМСТВО"

Час. 20 хв.

Мета. Познайомити учасників групи, сприяти створенню позитивної атмосфери.

Виконання роботи. Учасникам пропонують розділитися на групи по дві людини. Познайдомитися один з одним і представити кожного в загальне коло.

ВПРАВА "НЕЗАКІНЧЕНЕ РЕЧЕННЯ"

Час. 20 хв.

Мета. Активізувати проблеми, пов'язані зі ставленням до інвалідів.

Обладнання. Аркуші з незакінченим реченням: "Коли я бачу інваліда, то..." для кожного учасника, ручки.

Виконання роботи. Учасникам пропонується продовжити речення: "Коли я бачу інваліда, то...", написане на заготовлених аркушах. Через 5 хв. учасники називають своє ім'я та організацію, яку представляють, а потім зачитують продовження речення.

ВИЗНАЧЕННЯ ОЧІКУВАНЬ УЧАСНИКІВ СЕМІНАРУ

Час. 20 хв.

Мета. Визначення очікувань учасників семінару щодо тренінгу, визначити питання, на які доцільно звернути увагу в процесі роботи з групою.

Виконання роботи. Кожному учаснику роздається по аркушу паперу і пропонується написати свої очікування стосовно тренінгу. Після чого кожен учасник зачитує, свої очікування і наклеює їх на загальному ватмані. Останніми свої очікування зачитують тренери.

ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВИЛ РОБОТИ ГРУПИ

Час. 10 хв.

Мета. Створення комфортної робочої атмосфери.

Обладнання. Аркуші блокнота, маркери, фліп-чарт.

Виконання роботи. Учасники мають запропонувати правила роботи в групі, які сприятимуть ефективній сумісній роботі. Учасники висловлюються за бажанням. Тренер записує пропозиції учасників та підводить підсумки дискусії.

ВПРАВА "ФОРМУВАННЯ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ"

Час. 30 хв.

Мета. Дати визначення понять "здоров'я", "інвалід", "інвалідність", "людина з обмеженими можливостями", "людина з особливими потребами".

Обладнання. 5 аркушів ватману, 5 маркерів, скотч, аркуші та плівки для кодоскопа з визначенням цих понять.

Виконання роботи. Група об'єднується у 5 підгруп за методом поділу "Геометричні фігури". Кожна група протягом десяти хвилин має дати визначення поняття, запропонованого тренером. По закінченні часу кожна група представляє результати своєї роботи. Визначення учасників кріпляться на стінах чи дошці. Після цього тренер звертає увагу присутніх на те, що в теорії соціальної роботи на сьогодні вже є загальноприйняті визначення цих

понять, і демонструє плівки з цими визначеннями за допомогою кодоскопа. Тренер біля кожного визначення, запропонованого учасникам, скотчем прикріплює аркуш з визначенням, що демонструвався на кодоскопі (Додаток №1), і порівнює, що спільного є у визначенні учасників та офіційному визначенні поняття.

ВПРАВА "КОЛЕСО ЖИТТЯ"

Час. 40 хв.

Мета. Оцінювання учасниками власного стану здоров'я в окремих сферах життєдіяльності.

Обладнання. Аркуші зі схемою "Колеса здоров'я", ручки.

Виконання роботи

Інструкція:

- 1) намалюйте велике коло на аркуші паперу;
- 2) намалюйте маленьке коло у центрі і помітьте його як "центр";
- 3) намалюйте 8 спиць від центру до великого колеса, кожна з яких прямо протилежна іншій;

4) помітьте кожну спицю таким чином: духовна, інтелектуальна, емоційна, фізична, соціальна, професіональна, екологічна, психологічна;

5) кінець та початок спиці позначте так, щоб біля центру кола зібралися назви, що вказують на "-", а на відстані від нього - "+".

Духовна - (неактивний - активний). Інтелектуальна - (не ерудований - ерудований). Емоційна - (нестабільний - стабільний). Фізична - (нездоровий - здоровий). Соціальна - (самотній - **несамотній**). Професіональна - (незадоволений - задоволений). Екологічна - (небережливий - бережливий). Психологічна - (неадаптований - адаптований).

Кожна із спиць утримує колесо у рівновазі. І кожна вимагає нашої уваги. Нам необхідно розвивати наші спиці рівномірно для того, щоб прожити життя гармонійно.

Запитання до аудиторії після виконання завдання:

- У якому аспекті життя Ви відчуваєте себе найкраще?
- Що ви відчуваєте стосовно результату Вашої роботи?
- Що слід поліпшити?
- Що необхідно змінити?

Обговорити результати по групам, які утворюються за методом поділу "Геометричні фігури".

Міні-лекція "Медична, соціальна та психологічна моделі інвалідності"

Час. 30 хв.

Обладнання. Плівки з характеристиками моделей, кодоскоп. У межах медичної моделі соціальна допомога передбачас:

- патронаж людей з особливими потребами вдома;
- медичне обслуговування;

- забезпечення медикаментами;
- санаторне лікування;
- виплату коштів та реалізацію пільг, гарантованих державою.

Завдання соціальної допомоги у межах цієї моделі полягає у підтримці життєдіяльності особистості здебільшого за допомогою медичних заходів та з домінуючим акцентом на соціальному захисті людей з особливими потребами.

Соціальна модель розглядає взаємозв'язок між людиною з особливими потребами та соціумом, а не відхилення в її здоров'ї та розвитку. Обмежені можливості розуміються як наслідок того, що соціальні умови звужують можливості самореалізації людей з особливими потребами. Суспільство має адаптувати існуючі в ньому стандарти до потреб людей з обмеженими можливостями, для того щоб вони не почували заручниками обставин та обмеженої дієздатності.

У межах даної моделі соціальна допомога передбачає:

- розширення сфери соціальних контактів людей з особливими потребами;
- створення умов для їх довільного переміщення;
- забезпечення юридичного, медичного консультування;
- навчання дітей з особливими потребами у загальноосвітніх школах;
- допомогу у професійному самовизначенні та працевлаштуванні;
- організація роботи по допомозі людям з особливими потребами у амореалізації та самоствердженні;
- залучення волонтерів до роботи з людьми з особливими потребами.

Стрижнем психологічної моделі є проблеми дезадаптації, пов'язані з певними відхиленнями у психологічному розвитку особистості внаслідок інвалідності.

Експериментально-психологічні дослідження виявили переважання в мотиваційній сфері людей з обмеженими можливостями мотиву підкорення старшому (іншому), що гальмує формування власних активних особистісних установок. Проявляється тенденція до формування низького рівня домагання, яка співвідноситься з вибірково завищеною самооцінкою по відношенню до здоров'я, що, мабуть, є захисним механізмом, амортизуючи почуття власної неповноцінності. При ДЦП рухова недостатність з рядом факторів може привести до формування патологічних властивостей особистості по дифицитарному типу. На грубу органічну патологію накладається вплив соціальних факторів, що психотравмуюче впливають на особистість.

До них відносяться:

- 1) переживання нетовариського ставлення ровесників, надмірної уваги оточуючих;
- 2) явище госпіталізму, оскільки хворі часто знаходяться в лікарнях та санаторіях;

3) розлука з мамою чи неповна сім'я (батьки в 25% залишають сім'ю);

4) психічні травми, пов'язанні з лікувальними процедурами (операціями) через невідповідність надії на швидке одужання і необхідністю швидкої реабілітації;

5) неправильне виховання по типу гіперопіки (приводять до формування егоцентричності, вседозволеності, сором'язливості, емоційної незрілості"). В зв'язку з переживаннями почуття неповноцінності у дитини виникають психогенні реакції, які у випадку гіперкомпенсації формуються в двох напрямках: пасивно-захисному і агресивно-захисному).

У людей з особливими потребами виникають загальні особистісні проблеми, які мають таку специфіку:

1. Комплекс неповноцінності, відчуття неспроможності виконувати ряд людських функцій, підвищена потреба у захисті.

2. Відчуття несхожості на інших, відчуженість від інших.

3. Почуття самотності внаслідок обмеженості контактів із зовнішнім світом, підлеглість у контактах.

4. Надмірне очікування допомоги, як компенсація за дефект.

5. Підвищена тривожність, що вказує на неадаптованість до середовища.

6. Занижена самооцінка, що вказує на неприйняття своєї інвалідності та використання деструктивних захисних механізмів (проекція, раціоналізація, регрес).

Наявність акцентуацій характеру (емотивні (лабільні) циклотимні, екзальтовані, тобто гіпостенічного типу реагування) або гіпертимні, циклотимні та демонстративні, тобто гіперстенічно-гіпертивного типу реагування.

8. Екзистенційні проблеми, відчуття втрати життєвого смислу.

Загальною рисою, яка об'єднує ці проблеми, є те, що всі вони пов'язані з недостатнім опануванням життєвих умінь і навичок, невміння адаптуватися в навколишньому світі, неможливістю використовувати особистісні ресурси для розв'язання життєвих завдань, низьким рівнем ініціативи та автономії, великою потребою в позитивній увазі та безумовного прийняття з боку батьків та оточуючих. Наведенні вище особистісні проблеми можна вирішувати за допомогою різних психологічних методів ~ консультування, бесіди, гри, різних видів групової роботи, тренінгів. Особливо ефективні є тренінгові методи, оскільки вони сприяють підвищенню активності і розкриттю учасників, отриманню зворотного зв'язку від членів групи, створення атмосфери довіри, щирості і конфіденційності того, що відбувається в групі. А також дають змогу зрозуміти інших і свою власну особистість.

ВПРАВА "РУХЛИВЕ ОПИТУВАННЯ"

Мета. Сприяти встановленню позитивної робочої атмосфери та подальшому знайомству учасників.

Виконання роботи. Тренер пропонує учасникам помінятися місцями за таким принципом. Він називає якість, дію, вміння, властивість, які можуть бути притаманні учасникам групи. Якщо учасникам притаманна ця особливість, вони повинні помінятися місцями.

- Поміняйтеся місцями ті, в кого є діти.

- Поміняйтеся місцями ті, хто має досвід волонтерської роботи.

- Поміняйтеся місцями ті, хто працює в громадських організаціях, які допомагають людям з особливими потребами.

І так далі.

ВПРАВА "НАВІШУВАННЯ ЯРЛИКІВ"

Час. 30 хв.

Мета. Показати на їх власному досвіді те, яку силу мають "ярлики", коли вони закріплюються за людьми, впливають на те, як людина буде сприймати сама себе.

Обладнання. Корони на голову з написами "інвалід", "розумово відсталий", "заразний", "колясочник", "епілептик", "дефективний", "людина з обмеженою дієздатністю".

Виконання роботи. Учасникам тренінгу пропонується яке-небудь завдання. Наприклад, вони мають створити програму відпочинку. Ведучий надіває кожному з учасників на голову корону, при цьому важливо, щоб учасники не бачили, що зазначено на їх власному "ярлику". З цього моменту всі учасники ставляться один до одного згідно з написами на коронах.

Рефлексія даної вправи. По закінченні даної вправи запитуєте кожного учасника, що на його думку, написано на його короні. Коли корону знято, обговорюється досвід, отриманий згідно з написом на ярлику.

Дослідження показали, що людина живе відповідно до тих сподівань, які покладають на неї оточуючі, формує уявлення про себе та зовнішній світ, намагається або не намагається що-небудь зробити або змінити у своєму житті.

Неадекватне ставлення людей з особливими потребами до себе обумовлене "навішуванням" ярликів тими, хто безпосередньо спілкується з людьми з особливими потребами: це можуть бути психологи, соціальні працівники і працівники різноманітних центрів, клубів, медичний персонал, вчителі, викладачі.

ВПРАВА "ПАМ'ЯТНИК ІНВАЛІДНОСТІ"

Мета. Сприяти формуванню навичок рефлексії та активізувати психологічні проблеми, які виникають при роботі з людьми з особливими потребами. Подолання страху ідентифікації себе з людьми з особливими потребами.

Виконання роботи. Учасники розбиваються на групи і створюють пам'ятник інвалідності.

Рефлексія даної вправи. Кожний учасник говорить про психологічні труднощі, які виникали при виконанні цієї вправи. Звернути увагу на опір, який виникав, причини опору.

ВПРАВА "АНАЛІЗ СЛАБКИХ І СИЛЬНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ"

Час. 20 хв.

Мета. Сприяти формуванню навичок рефлексії та толерантного ставлення до людей з особливими потребами.

Обладнання. Папір, ручки.

Виконання роботи. Учасникам пропонується розділити аркуш паперу навпіл по горизонталі. Над першою колонкою написати: "Мої сильні сторони у роботі з людьми з особливими потребами". Над другою: "Мої слабкі сторони у роботі з людьми з особливими потребами"

Кожному пропонується проаналізувати свої сильні та слабкі сторони і заповнити таблицю. Через 10 хв. тренер пропонує бажаним поділитися з групою своїми думками - розказати про сильні та слабкі сторони своєї особистості.

ВПРАВА "ПІДВОДНИЙ ЧОВЕН"

Час. 30 хв.

Мета. Внаслідок когнітивного дисонансу провести зміну ставлень до цінностей та активізувати бажання жити, показати, що перед життям всі рівні, що всі мають однакові права і тільки тоді, коли ми це усвідомлюємо, ми можемо робити зрілий вибір, а не невротичний.

Виконання вправи

Інструкція. Всі ви є команда підводного човна і, на жаль, він тоне. У вас сталася аварія, ми не зрозуміло на якій глибині, і човен повільно занурюється. Рятувальних костюмів, щоб спливати нагору, вистачить на всіх, але через люк можна виходити по одному з інтервалом одна хвилина. Перші врятовуються, а у останніх шансів немає. Шанс врятуватися залежить тільки від порядкового номера виходу із люка. Він не залежить від здоров'я і фізичних особливостей людей: і слабкий, але 10-й врятується швидше, ніж сильний, але 11-й. Один одному допомогти при піднятті нічим не можна, а на поверхні допомога не погірша: там чекає катер.

Аналіз гри

Питання для обговорення:

1. Чому не заявили, що хочете вийти першими?
2. Що відчуваєте до тих, хто врятувався?
3. Що хочете сказати тим, хто врятувався?

Люди з обмеженими можливостями пропускають вперед здорових людей, не даючи собі право жити та боротися за життя. Ніхто не заявив, що я хочу жити чи я піду перший.

Міні-лекція "Ресурси в соціальній роботі"

Час. 20 хв.

Обладнання. Проектор, плівка з видами ресурсів.

Однією з необхідних умов функціонування кожної професійної діяльності є її ресурсне забезпечення. У широкому розумінні ресурси розглядаються як запаси чого-небудь, що можна використовувати в разі потреби. В іншій інтерпритації трактуються як джерело та арсенал засобів і можливостей, до яких можна вдаватися у міру необхідності з метою виконання певних завдань чи вдосконалення діяльності.

Види ресурсів

Базуючись на такому принципі соціально-педагогічної діяльності, як принцип опори на потенційні можливості клієнта, беручи до уваги те, що одним з основних видів соціальної допомоги є вироблення у клієнта навичок самопомоги на основі внутрішніх резервів та певного соціального досвіду особистості, внутрішні ресурси можна розглядати як сукупність психологічних характеристик об'єкта (клієнта) та його когнітивних (знання) та операційних (уміння) компонентів. На основі цього до внутрішніх ресурсів соціальної роботи відносять:

- особливості психічних пізнавальних процесів особистості (сприймання, уваги, пам'яті, мислення, мови, уяви);
  - прояви емоційно-вольових процесів та психічних станів;
  - особистісні характеристики (особливості характеру, темпераменту, потреби, інтереси, цінності, мотиви);
  - показники освітнього рівня людини;
  - професійні та соціальні уміння й навички, якими вона володіє.
- Розглядаючи соціальну роботу як професійну діяльність, пов'язану з використанням педагогічних, психологічних, соціологічних методів та прийомів у процесі взаємодії суб'єкта та об'єкта, можна розглядати зовнішні ресурси як сукупність можливостей для розв'язання індивідуальних та соціальних проблем, які можуть бути залучені як суб'єктом, так і об'єктом соціально-педагогічної діяльності.

До основних видів зовнішніх ресурсів належать:

- матеріальні;
- людські;
- інформаційні;
- технологічні.

Серед матеріальних ресурсів слід відокремити фінансові та нефінансові, офіційні та неофіційні. До фінансових ресурсів відносимо всі види грошових надходжень для організації та здійснення соціально-педагогічної роботи. Серед них: бюджетні витрати на забезпечення діяльності різних соціальних служб, пенсії та інші види виплат, передбачені діючим законодавством для різних категорій населення, спонсорські надходження на рахунок державних, громадських організацій та фізичних осіб. У свою чергу вони є різновидом і офіційних матеріальних ресурсів. Прикладом неофіційних фінансових ресурсів можуть бути: грошова допомога друзів, колег по роботі, спонсорів, що безпосередньо передається в руки людині, яка

потребує підтримки, або її близьким. Серед нефінансових матеріальних ресурсів можна виокремити: приміщення, обладнання, книги, речі, ліки тощо.

Очевидним є той факт, що будь-яка діяльність не може відбуватися без участі людей. Тому людські ресурси відіграють у соціальній діяльності провідну роль. Серед них, в першу чергу, слід виокремити фахівців: соціальних працівників, соціальних педагогів, психологів, реабілітологів, лікарів та інших працівників соціальних інститутів, які реалізують соціальну політику держави в різних напрямках соціально-педагогічної діяльності. Зважаючи на те, що всіх представників соціуму можна розглядати як потенційні об'єкти соціально-педагогічної діяльності, вирішувати соціальні проблеми багатомільйонної армії людей не під силу багатотисячному колективу спеціалістів. Тому потужним людським ресурсом соціальної роботи є волонтери. Це люди, які на засадах добровільності беруть участь у роботі державних та громадських організацій.

Відповідно до віку, соціальної ролі та статусу виокремлюють наступні групи волонтерів:

- діти та підлітки;
- студенти;
- спеціалісти;
- батьки;
- спонсори.

Як різновид людських ресурсів можна розглядати представників мікросоціуму, у якому найчастіше перебуває людина, котра потребує допомоги та підтримки. Це можуть бути сусіди, члени учнівського чи трудового колективу, родичі, які можуть прийти на допомогу в скрутний для людини час.

Наявність матеріальних засобів та людей, які можуть їх застосувати у практичній роботі, ще не є достатньою умовою для здійснення всіх видів соціальної роботи. У вік бурхливого розвитку інформаційних технологій не можна не зважати на пріоритетні позиції інформаційного поля у забезпеченні високого рівня професійної діяльності. Інформаційні ресурси є дуже важливими для соціальної роботи насамперед тому, що кожен клієнт потребує індивідуального підходу до вирішення його проблем, що, в свою чергу, вимагає пошуку різних варіантів соціально-педагогічної роботи. Якщо в арсеналі спеціаліста відсутній певний інструментарій для надання кваліфікованої допомоги, він за допомогою інформаційних ресурсів може шукати нових засобів для підтримки людини у конкретній ситуації. Особливість інформаційних ресурсів полягає ще й у тому, що і сам об'єкт соціально-педагогічної допомоги може активно залучатися до пошуку необхідної йому інформації, яка у подальшому дасть змогу самостійно знайти вихід з проблемної ситуації чи спонукатиме до нових роздумів та пошуків.

До основних видів інформаційних ресурсів можна віднести:

- спеціальну літературу;
- буклети, листівки, брошури, прес-релізи;
- рекламну продукцію (плакати, стенди);
- інформацію в ЗМІ про благодійні заходи неурядових структур і соціальні програми органів влади та місцевого самоврядування;
- інформаційну мережу Інтернет (сторінки донорів, інформаційно-пошукові сервери, спеціалізовані сторінки по фандрайзингу тощо);
- усну інформацію спеціалістів та волонтерів.

Кожна держава має систему соціальних інститутів, які безпосередньо чи опосередковано займаються вирішенням соціальних проблем — виступають у якості соціальних ресурсів. До них належать:

- соціальні інститути виховання (загальноосвітні школи, школи-інтернати, вищі навчальні заклади, позанавчальні заклади);
- державні органи соціальної роботи з населенням (територіальні центри по роботі з населенням, соціальні служби для сім'ї та молоді, притулки, реабілітаційні центри тощо);
- громадські організації (благодійні фонди, громадські об'єднання, товариства);
- церква.

Організація та здійснення соціальної допомоги у межах цих інститутів неможливі без використання різноманітних технологій. Технологічні ресурси — це сукупність форм, методів, засобів та прийомів, що застосовуються соціальними службами, окремими закладами соціального обслуговування, соціальними педагогами та працівниками з метою досягнення успіху соціально-педагогічної роботи та забезпечення завдань соціального захисту населення. Серед найбільш поширених технологічних ресурсів соціальної роботи можна виокремити організаційні форми, діагностичні техніки, психотерапевтичні методи, індивідуальне консультування, тренінги тощо. Окрім перерахованих вище різновидів внутрішніх та зовнішніх ресурсів, важливим ресурсом соціально-педагогічної роботи виступає сім'я. Сім'я — це система соціального функціонування людини, один із провідних інститутів її соціалізації. Вона, перш за все, покликана бути надійним психологічним "сховищем", яке допомагає людині виживати у складних умовах сучасного життя. Сім'я забезпечує своїм членам економічну, соціальну та фізичну безпеку шляхом реалізації її основних функцій: матеріально-економічної, житлово-побутової, комунікативної, виховної, рекреативної. Якщо об'єктом соціально-педагогічного впливу виступає конкретна особистість, то сім'я у такому випадку може бути зовнішнім ресурсом стосовно неї. При цьому в якості матеріальних ресурсів можуть виступати сімейні заощадження та фінансові надходження членів родини, а самих батьків, дітей та сиблінгів у певній конкретній ситуації можна розглядати як різновид людських ресурсів, що сприяють становленню, самореалізації та самопомозі особистості.

Коли сім'я сама є об'єктом соціально-педагогічного втручання, її можна розглядати і як внутрішній ресурс, базуючись на особливостях взаємодії між членами родини, сімейних традиціях, домінуючому типі спілкування тощо.

Спираючись на класифікацію ресурсів, соціальну роботу можна визначити як процес активізації внутрішніх ресурсів об'єкта, пошук та залучення зовнішніх ресурсів суб'єктом, який може відбуватися при підтримці сім'ї з метою задоволення потреб чи вирішення проблем особистості.

ВПРАВА "НИТКИ"

Час. 40 хв.

Мета. Відпрацювати вміння допомагати людині з особливими потребами у кризовій ситуації.

Обладнання. Аркуші А-4 з написаними ролями: Олесь, мама, робота, друзі, успіх, надія, соціальний працівник, кохана дівчина. Клубок ниток та текст історії.

Виконання роботи. Тренер запрошує у центр кола 9 добровольців. Кожному на груди прикріплюється аркуш із написом ролі і дається в руки груба кольорова нитка. Тренер починає розповідати першу частину історії Олесь і по ходу розповіді встановлює за допомогою ниток зв'язок між персонажами історії та Олесем (додаток 2).

Виконавцю ролі "соціального працівника" пропонується зайняти місце серед інших спостерігачів і уважно слідкувати за подіями, які відбуваються.

Коли тренер починає описувати життя Олесь після аварії й розказує про те, що втрачає головний герой, він розриває символічні зв'язки-нитки.

Лише дві нитки залишаються нерозірваними. Це нитки зв'язки "Олесь - мама", "Олесь - надія".

По закінченні розповіді тренер пропонує учаснику, який виконує роль соціального працівника, відновити розірвані зв'язки. Всі інші можуть допомога™ йому.

Запитання для обговорення:

1. Як Ви почували себе у ролі Олесь в той період, коли ваше життя було успішним?
2. Що Ви відчували, коли розривалися нитки?
3. Як Ви почували себе в ролі матері (дружини, друзів, колег по роботі)?
4. Чи важко було відновлювати втрачені зв'язки героя?
5. Чому Ви вирішили почати відновлення зв'язків саме з цієї сфери?

ДОДАТОК №1

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ

Термінологія щодо людей з обмеженою дієздатністю в Україні, на нашу думку, на сьогодні досить невизначена, оскільки існує декілька термінів, які

можна застосувати до таких людей і віднести їх до певної групи (за міжнародною класифікацією):

1. Проблеми слуху.
2. Проблеми зору.
3. Проблеми опорно-рухового апарату.
4. Діабет, епілепсія, астма.
5. Загальні захворювання.
6. Порушення або затримка психічного розвитку.

Групи також можна поділити за іншою ознакою (міжнародна класифікація):

- і. Користувачі інвалідним візком.
2. Люди, які використовують палицю або подібний інструмент для пересування більше ніж 6 місяців.
3. Люди, які мають труднощі з функціональною активністю.
4. Люди, які мають труднощі з інструментальною активністю.
5. Люди, які мають труднощі з виконанням повсякденних обов'язків.
6. Люди, які мають затримку в розвитку, є розумово або емоційно відсталими.

Таких людей можна об'єднати терміном "інвалід" - особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, наслідком травм або зі вродженими дефектами, що призводить до обмеженої життєдіяльності, до необхідності в соціальній допомозі та захисту. Термін інвалід здебільшого використовується в юридичній практиці. Таких людей також називають "люди з особливими потребами", але особливі потреби можуть виникнути і у талановитих людей.

Здоров'я - це стан фізичного, психічного та соціального благополуччя, високої працездатності і соціальної активності людини (ВООЗ, 1948).

Людина з обмеженими можливостями - особа, яка не здатна виконувати певні обов'язки або функції внаслідок особливого фізичного, психічного стану чи недуги (Харді І., Будапешт, 1988).

Людина з особливими потребами - особа, яка внаслідок порушення здоров'я потребує спеціальних умов для організації сімейного та соціального оточення і самореалізації.

Інвалід - це особа, яка має порушення здоров'я зі стійкими розладами функцій організму, обумовлене захворюванням, наслідками травми чи дефектами, що призводять до обмеженої життєдіяльності, й потребує соціального захисту (Закон України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні").

Інвалідність - це обмеження у можливостях, що обумовлені фізичними, психічними, сенсорними, соціальними, культурними, законодавчими, та іншими бар'єрами, які не дозволяють людині бути повноцінно інтегрованою в суспільство і брати участь у його житті на рівних умовах з іншими.

ДОДАТОК №2

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА - це дії держави, спрямовані на вирішення проблем, що існують у суспільстві, та встановлення рівноваги між становищем різних соціальних груп.

Мета соціальної політики полягає у захисті населення від негативних соціальних явищ, сприяння встановленню соціальної справедливості у суспільстві.

ДОДАТОК №3

Інтеграція - створення рівних можливостей для життєдіяльності та розвитку людей з особливими потребами у суспільстві. Підхід інтеграції передбачає створення умов для навчання та працевлаштування, ставлення до людей з особливими потребами на рівних

Сегрегація - це відокремлення людей з особливими потребами від життя в суспільстві, створення для них закритих спеціалізованих установ

ДОДАТОК № 4

ІСТОРІЯ

У великому місті на березі Дніпра жив собі молодий 32-річний чоловік Олесь. Він працював на фірмі, мав цікаву, добре оплачувану ро-5оту, колег, які його поважали. Упродовж 7 років роботи Олесь несхильно піднімався сходами професійної кар'єри у фірмі. І досяг значного успіху. Коли Олесеві було 30 років, він зустрів своє кохання — гарну студентку Оленку, котра згодом стала його дружиною. Вони жили окремо від батьків у двокімнатній квартирі, яку придбали в кредит.

У Олеся була дуже мудра і ласкава мама. Вона вміла підтримати його у важку хвилину. Мама дуже швидко знайшла спільну мову з Оленкою. Вони навіть стали подругами.

У вільний час молоде подружжя раділо життю: ходили у театри, на виставки, вечірки, виїжджали з друзями на природу. З дитинства Олесь захоплювався футболом. У суботу він грав з друзями у місцевому парку. Олесь почувався впевненим у собі, щасливим. Він жив з надією у те, що попереду на нього чекає ще багато нових подій і великих досягнень.

Але сталося несподіване... Олесь їхав з роботи пізно ввечері на власному авто і потрапив в аварію. Скрегіт металу, скляні бризки, круговерть, холод і темрява...

Коли він опритомнів, не зміг поворухнути ногами. Вони оніміли... Та й руки не були такими справними, як раніше. Лікарі сказали, що Олесь внаслідок спинномозкової травми вже ніколи не зможе ходити. Він став інвалідом... І був змушений сісти у інвалідний візок.

Фірма знайшла нового працівника. Втративши роботу, Олесь разом із нею втратив і успіх та пристойне матеріальне забезпечення. Спочатку до

нього приходили друзі, знайомі, колеги..., але чомусь більшість із них уникали його погляду і затримувалися ненадовго. Згодом ці візити ставали все рідшими, а потім і зовсім припинилися. Та хіба ж можна за це засуджувати людей? Адже нелегко ділити чужий біль і вселяти надію там, де трапилася біда.

Так поступово Олесь залишився без друзів. Разом із недугою в хату увірвалися розпач та смуток. Вже не чути було веселого гомону і срібного сміху Оленки. Радість покинула їхню домівку, їхнє життя. Олесь не міг при звичаїтис до нового стану. Він годинами просиджував біля вікна і почувався безпорадним та зайвим у цьому світі. Впевненість у власних силах полишала його. А через півроку після аварії молода дружина сказала, що вона більше так жити не може, що ще молода і не в силах витримати цього жаху. Олена пішла до іншого. Тож він втратив і свою любов, свою дружину.

Єдиною людиною, хто залишався з Олесем, була його мама. Вона не втомлювалася повторювати: "Сподівайся, сину, не можна губити надію!!!

Людина жива, доки жива надія!"

Розділ III. Зміст завдань для самостійної роботи студентів*

ТЕМА 1. ІДЕЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ

Становище дітей-інвалідів у епоху рабовласництва.

Політика уряду Київської Русі щодо дітей з особливими потребами..

Філософи і педагоги епохи Середньовіччя і Відродження про людей з особливими потребами.

Нові навчальні заклади для дітей з функціональними обмеженнями (XVIII-XX) у світі.

Вирішення проблем людей з функціональними обмеженнями у Радянському Союзі.

Література:

ТЕМА 2. СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЛЮДЕЙ З ФУНКЦІОНАЛЬНИМИ ОБМЕЖЕННЯМИ

Організаційна структура і зміст діяльності громадського руху інвалідів.

Взаємодія державних і громадських інститутів у розв'язанні проблем інвалідів.

Література:

ТЕМА 4. СОЦІАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ ТА НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ

Створення безперешкодного середовища для життєдіяльності інвалідів.

Транспортні засоби.

Засоби зв'язку і доступ до інформації.

Фізична культура і спорт.

Дозвілля і культурна діяльність.

Література:

ТЕМА 5. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Завдання та функції соціального педагога в роботі з людьми з особливими потребами.

Запобігання професійному вигоранню в роботі з людьми з особливими потребами (інтелектуальною недостатністю, ДЦП та ін.).

Література:

ТЕМА 6. РОБОТА СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ НОВОГО ТИПУ (навчально-реабілітаційні центри, спец. класи та ін.)

Головні завдання соціального педагога в навчально-реабілітаційному центрі для дітей з особливими потребами.

Проаналізувати роботу навчально-реабілітаційних центрів, які мають місце в Україні (зокрема, в нашому регіоні)

Скласти план-програму (статут, проект та ін.) роботи Центру реабілітації для дітей з особливими потребами.

Література:

ТЕМА 7. ПЛАНУВАННЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ, СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ В ГРУПАХ ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Охарактеризуйте основні завдання та напрямки планування роботи в групах для дітей з особливими потребами:

- Навчально-виховна діяльність;
- Реабілітаційно-лікувальна діяльність;
- Інтеграційно-адаптаційна діяльність;
- Методична діяльність;
- Організаційна діяльність.

Література:

ТЕМА 9. РОБОТА СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З СІМ'ЯМИ, ЩО ВИХОВУЮТЬ ДИТИНУ ІНВАЛІДА

Література:

ТЕМА 10. РОЛЬ ВОЛОНТЕРІВ У РОБОТІ З ЛЮДЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Особливості підготовки волонтерів для роботи з дітьми та молоддю з функціональними обмеженнями.

Характерні риси волонтерської діяльності. Ролі і обов'язки волонтерів у роботі з людьми з особливими потребами.

Література:

ТЕМА II. ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН У РОБОТІ З ОСОБАМИ, ЩО МАЮТЬ ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОБМЕЖЕННЯ

Моделі соціальної політики на світовому рівні.

Соціальна політика держави та її вплив на здійснення соціальної допомоги людям з особливими потребами.

Залишкова модель соціальної політики уряду США.

Вирішення проблем людей з особливими потребами у Великобританії (модель загального добробуту).

Соціальна політика уряду Китаю щодо роботи з людьми з особливими потребами (модель індустріальних досягнень).

Становище інвалідів у Російській Федерації.

Література:

-----
*На самостійну роботу студентів як складову кредитно-модульної системи організації навчального процесу передбачено 47 годин. Вони розроблені відповідно до рівня глибини вивчення тієї чи іншої теми. Завдання із самостійної роботи можуть бути оприлюднені на семінарських і практичних заняттях.

**Перелік питань для здачі модулів з курсу
„Робота з людьми з особливими потребами”**

1. Люди з особливими потребами: проблема термінологічного визначення.
2. Завдання соціальної політики в Україні щодо роботи з людьми з особливими потребами.
3. Механізми соціальної політики щодо роботи з людьми з особливими потребами.
4. Медична модель соціальної допомоги людям з особливими потребами.
5. Соціальна модель соціальної допомоги людям з особливими потребами.
6. Внутрішні ресурси в роботі з людьми з особливими потребами
7. Зовнішні ресурси в соціальній роботі.
8. Становище дітей-інвалідів у епоху рабовласництва.
9. Політика уряду Київської Русі щодо дітей з особливими потребами.
10. Філософи і педагоги епохи Середньовіччя і Відродження про людей з особливими потребами.
11. Нові навчальні заклади для дітей з функціональними обмеженнями (XVIII-XX) у світі.
12. Вирішення проблем людей з функціональними обмеженнями у Радянському Союзі.
13. Принципи соціальної роботи з людьми, які мають функціональні можливості.
14. Рання соціальна та допрофесійна реабілітація дітей інвалідів та молоді.
15. Професійна орієнтація дітей з особливими потребами.
16. Соціально-трудова та професійна реабілітація молоді з особливими потребами.
17. Діяльність Всеукраїнського центру допрофесійної реабілітації інвалідів.
18. Загальні аспекти забезпечення прав інвалідів на освіту.
19. Питання освіти дітей з особливими потребами в Національній доктрині розвитку освіти в Україні.
20. Дошкільна і шкільна освіта дітей з особливими потребами.
21. Фахова підготовка дітей з особливими потребами.
22. Професійно-технічна освіта дітей з особливими потребами.
23. Професійна підготовка інвалідів у системі Міністерства праці та соціальної політики.
24. Соціальна інтеграція (створення безперешкодного середовища для життєдіяльності інвалідів).
25. Засоби зв'язку та доступ до інформації людей з особливими потребами.
26. Спорт – один з найважливіших факторів реабілітації інвалідів.
27. Дозвілля та культурна діяльність людей з особливими потребами.
28. Робота соціального педагога з сім'єю.
29. Основні технології роботи соціального педагога з сім'єю.
30. Соціальний патронаж сімей, де виховуються діти з особливими потребами.

31. Соціальна допомога сім'ям у системі соціальних служб для молоді.
32. Психологічна підтримка сімей та їх дітей.
33. Основні завдання, які стоять перед батьками дитини-інваліда.
34. Рівні соціалізації дітей інвалідів.
35. Зміст індивідуальної роботи з дитиною з особливими потребами.
36. Напрямки роботи соціального педагога в сучасних умовах.
37. Методи роботи соціального педагога з молоддю.
38. Концептуальний підхід до соціально-педагогічної реабілітації дітей з особливими потребами.
39. Моделі соціальної реабілітації дітей з особливими потребами.
40. Підходи в українській моделі в роботі з дітьми з особливими потребами.
41. Етапи у процесі роботи з дітьми з особливими потребами.
42. Вивчення стану та діагностика дитячої інвалідності.
43. Зміст реабілітаційної роботи з дітьми з особливими потребами.
44. Цілі та програми соціальної реабілітації дітей з особливими потребами.
45. Громадський рух інвалідів.
46. Закон України „Про державну допомогу сім'ям з дітьми” (допомога по догляду за дитиною інвалідом).
47. Загальна декларація прав людини.
48. Конвенція прав дитини.
49. Конституція України.
50. Закон України „Про зайнятість населення”.
51. Закон України „Про основи соціальної захищеності інвалідів”.
52. Декларація прав дитини.
53. Генеральна Асамблея ООН про забезпечення рівних можливостей для інвалідів.
54. Заходи ЮНЕСКО щодо роботи з людьми з особливими потребами.
55. Соціально-культурна реабілітація дітей з особливими потребами.
56. Закон України „Про соціальну роботу з дітьми, молоддю, жінками, та окремими категоріями сімей”.
57. Моделі соціальної політики щодо роботи з людьми з особливими потребами.
58. Залишкова модель соціальної політики уряду США.
59. Вирішення проблем людей з особливими потребами у Великобританії (модель загального добробуту).
60. Соціальна політика уряду Китаю щодо роботи з людьми з особливими потребами (модель індустріальних досягнень).
61. Становище інвалідів у Російській Федерації.

Рекомендована література

1. Архипова С., Майборода Г. Соціальна педагогіка: Навчально-методичний посібник. – Черкаси – Ужгород: “Мистецька лінія”, 2002. – 268 с.
2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 134 с.
3. Богданов С. Соціальний захист інвалідів. Український та польський досвід / Наук. ред. к. е. Н. Олена Палій. – К.: вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 93 с.
4. Висоцька А. Планування позакласної роботи у групі спеціальних шкіл-інтернатів для дітей з особливими потребами // Дефектологія. – 2000. - №3. – С. 9-12.
5. Ворощук О. Діяльність соціальних служб сім’ї дітей та молоді: основні напрямки діяльності // Науково-методичний збірник Коломийського педагогічного коледжу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Авторський колектив. – К.: КПКПУ, 2007. – С. 29 – 34.
6. Ворощук О. Соціально-культурна реабілітація дітей з функціональними обмеженнями // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія №11 Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління: Зб. наукових праць. – К.: імені М.П. Драгоманова, 2007. – Вип..5. (Частина I). - С. 95-98.
7. Ворощук О., Габрак Л. Робота соціального педагога з сім’ями, що виховують дітей з функціональними обмеженнями// Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Педагогіка 2007. – №5. - С. 35 – 42.
8. Збірник законодавчо-нормативних документів щодо діяльності молодіжних громадських організацій інвалідів в Україні. – К.: «Соцінформ», 2003. – 56 с.
9. Зіброва Л. Мати дитини інваліда // Любомира. - №2. – 1998. – С. 6 – 12.
10. Іванова І. Діти з особливими потребами: проблема термінологічного визначення // Дефектологія. – 1999. - №1. – С. 2-7.
11. Золотоверх В. Удосконалення змісту освіти розумово відсталих дітей на основі аналізу попереднього досвіду роботи // Рідна школа. – 2007. - №3. – С. 54-56.
12. Казимович Д., Ніжаша І., Герасимів Н. Соціально-педагогічна та психологічна допомога дітям та молоді з особливими потребами та їх батькам // Соціальна робота в Україні: теорія та практика. - №3. – С. 103-110.
13. Капська А. Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю: навчально-методичний посібник. – К.: УДЦССМ, 2001. – 220 с.
14. Кобзар Б., Постовойтов Є. Розвиток особистості учня в умовах соціально-реабілітаційного центру // Педагогіка і психологія. – 1999. - №1. – С. 59 – 69.
15. Коваль Л. Г., Зверева І. Д., Хлебнік С. Р. Соціальна педагогіка / Соціальна робота: Навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1997. – 392 с.
16. Комплексна програма центрів ССМ / Комплексні програми ЦССМ / За ред. С. В. Толстоухової. – К.: УДЦССМ, 2001. – 204 с.

17. Концепція державного стандарту спеціальної освіти дітей з особливими потребами // Дефектологія. – 1999. - №4. – С. 2-8.
18. Костишена Н. Реабілітація дітей із функціональними обмеженнями шляхом екологічного виховання // Рідна школа. – 1999. - №8. – С. 70 – 71.
19. Круглик О. Педагогічні умови розуміння художніх оповідань учнями з вадами слуху // Дефектологія. – 2007. - №2. – С. 52-56.
20. Мамічева О. Організація та методика дослідження самообслуговуючої діяльності учнів допоміжної школи // Дефектологія. – 2000. - №1. – С. 46 – 49.
21. Масенко О. Проблема трудової реабілітації та соціального функціонування молодих людей з інтелектуальною недостатністю // Соціальна політика і соціальна робота. – 2001. - №3. – С. 56-73.
22. Мерсіянова Г. Індивідуальний підхід у процесі трудового навчання розумовідсталих учнів // Дефектологія. – 2007. - №2. – С. 22-27.
23. Миронова С. Корекційна модель діяльності сучасного корекційного педагога // Дефектологія. – 2007. - №1. – С. 3-7.
24. Мирошніченко Н. Етика спілкування з особами, котрі мають функціональні обмеження // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2004. - №2. – С.55-60.
25. Молчан О. Дозвілля як важливий фактор соціально-культурної реабілітації молодих інвалідів // Рідна школа. – 2002. - №2. – С. 29-32.
26. Мудрик В. Параолімпійські ігри // Любомира. – 2000. - №2. – С. 30-31.
27. Нижник Л., Сагірова О. Допомога дітям з особливими потребами. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2004. – 120 с.
28. Нікішина Л., Казаннікова О. Проблема соціалізації дітей з обмеженими розумовими можливостями (аналіз діяльності центру реабілітації дітей-інвалідів м. Херсона) // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. - №8. – С.40-41.
29. Обухівська А. Нове у структурі і завданнях психолого-медико-педагогічних консультацій системи освіти України // Початкова школа. – 2006. - №2. – С. 5-8.
30. Овчаренко Н. Нові підходи до надання соціальних послуг: Реформа системи соціального захисту // Технополіс. – 2003. - №3. – С. 61-63.
31. Петрашак Т. Інтегрований театр, як засіб соціально-педагогічної, психологічної реабілітації // Соціальний працівник. – 2007. - №13. – С. 26-29.
32. Положення про навчально-реабілітаційний центр // Освіта України. – 1998. – 16 черв. – С.7.
33. Про становище інвалідів в Україні та основи державної політики щодо вирішення проблем громадян з особливими потребами: Державна доповідь. – К., 2002. – 160с.
34. Розвиток ідеї соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями в історичному контексті // Соціальна педагогіка: теорія і практика. - 2006. - №2. – С. 93 – 98.
35. Сорочинська В. Соціальна педагогіка (курс лекцій) Вінниця, 2001. – 230 с.
36. Соціальна педагогіка: Підручник / За ред. проф. А. Й. Капської. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 256 с.

37. Соціальна реабілітація молоді з обмеженою дієздатністю / За заг. ред. С. Толстоухової, І. Пінчук. – К.: УДЦССМ. – 2000. – 184 с.
38. Соціальна робота з людьми з особливими потребами. Методичні матеріали для тренера/ Під заг. ред. І. Звереві // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. - №6. – С. 33- 46.
39. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю з функціональними обмеженнями. Навчально-методичний посібник для соціальних працівників та соціальних педагогів / За ред. А. Капської. – К.: ДЦССМ, 2003. – 168 с.
40. Сошнєкова К. Соціальна підтримка дітей та молоді з особливими потребами / Соціальна робота з дітьми, молоддю, жінками, різними категоріями сімей. – К.: УДЦССМ. – 1999. – 140 с.
41. Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів. Резолюція Генеральної асамблеї ООН №48/96, прийнята на сорок восьмій сесії ГА ООН. – К., 2003. – 40 с.
42. Стрюк К. Виховання позитивних взаємин у дітей-сиріт з розладами нервової системи //
43. Тюптя Л., Іванова І. Соціальна робота (теорія і практика). Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: ВМУРОЛ «Україна», 2004. – 408 с.
44. Тюптя О., Парашів І. Психокорекційні методики роботи з людьми з особливими потребами // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. - №4. – С. 8-11.
45. Федяй Т. Центр самостійного життя інвалідів // Любомира. – 2000. - №1. – С. 5 – 6.
46. Холостова Е.И. Социальная работа с инвалидами: Учебное пособие. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2006. – 240 с.
47. Хохліна О. Освітній процес у спеціалізованій школі для дітей з вадами інтелекту: теорія і практика // Рідна школа. - №6. – 2005. – С. 13-14.
48. Хохліна О. Удосконалення змісту освіти школярів з обмеженими розумовими можливостями //
49. Хохліна О. Теоретичні аспекти функціонування реабілітаційних центрів для осіб з порушеннями психофізичного розвитку // Дефектологія. – 2007. - №2. – С. 29-31.
50. Шевчук О. Перші кроки програми делегування повноважень соціального працівника батькам, які виховують дитину з функціональними обмеженнями // Соціальна політика і соціальна робота. – 2001. - №3. – С. 74-86.
51. Шевцов А. Педагогічні процеси реабілітаційного процесу // Дефектологія. – 2007. - №2. - С. 3-6.
52. Шишова Т. Становлення та розвиток опікунства глухих у вітчизняній педагогіці / Ідея опіки дітей і молоді в історико-педагогічній науці / Збірник наукових праць. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 208-212.
53. Юрків Я. Специфічні потреби дітей з розумовою обмеженістю // Соціальна педагогіка: теорія і практика. - №1. – 2006. – С. 38- 43.
54. Яковлева В. Організація гуманістичного виховання учнів із труднощами у спілкуванні в закладах інтернатного типу //

55. Янкович О., Поліщук В. Історія соціальної педагогіки / соціальної роботи: Навч.-метод. Посібник. – Тернопіль: ТНПУ, 2004. – 394 с.

ПРАВИЛА
РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ ФУНКЦІОНАЛЬНИМИ
МОЖЛИВОСТЯМИ

1. Ставитись до дитини з обмеженими функціональними можливостями як до такої, що вимагає спеціального навчання, виховання та догляду.
2. На основі спеціальних рекомендацій, порад та методик поступово і цілеспрямовано:
  - Навчати дитину альтернативних способів спілкування;
  - Навчати основних правил поведінки;
  - Прищеплювати навички самообслуговування;
  - Розвивати зорове, слухове, тактильне сприйняття;
  - Виявляти та розвивати творчі здібності дитини.
3. Створювати середовище фізичної та емоційної безпеки:
  - Позбавитися небезпечних речей та предметів;
  - Вилучити предмети, що викликають у дитини страх та інші негативні емоційні реакції;
  - Не з'ясовувати у присутності дитини стосунки, особливо з приводу інвалідності та проблем, пов'язаних з нею.
4. Рідним та людям, що знаходяться у безпосередньому контакті з дитиною-інвалідом потрібно:
  - Сприймати її такою як вона є;
  - Підтримувати і заохочувати її до пізнання нового;
  - Стимулювати до дії через гру;
  - Більше розмовляти з дитиною, слухати її;
  - Надавати дитині можливості вибору: в їжі, одязі, іграшках, засобах масової інформації тощо;
  - Не піддаватися всім примхам і вимогам дитини;
  - Не вимагати від неї того, чого вона не здатна зробити;
  - Не боятися кожну хвилину за життя дитини.

ЗМІСТ
СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ
З ДІТЬМИ ТА МОЛОДДЮ ОБМЕЖЕНИХ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ
МОЖЛИВОСТЕЙ

1. Вивчення їх соціально-психологічного стану;
2. Проведення соціально-педагогічних досліджень особливостей соціалізації дітей-інвалідів з різними типами захворювань;
3. Побутова реабілітація дітей-інвалідів (навчання елементам самообслуговування та нормам елементарної поведінки в різних мікросоціумах);
4. Проведення психологічного консультування дітей-інвалідів з особистісних проблем;
5. Здійснення психолого-педагогічно корекційної роботи;
6. Організація консультпунктів для родичів молодих інвалідів з юридичних, правових, психолого-педагогічних питань;
7. Розвиток потенційних творчих можливостей дітей-інвалідів;
8. Формування якостей особистісної самодостатності засобами спеціально розроблених психотренінгів та психотренуючих ігор;
9. Організація культурно-долозвілєвої діяльності дітей-інвалідів через проектування та впровадження різноманітних програм та форм роботи;
10. Здійснення профорієнтаційної роботи серед молодих інвалідів;
11. Вихід з конкретними пропозиціями щодо поліпшення життя молодих інвалідів у суспільстві;
12. Координація роботи з різними соціальними інститутами, що опікуються проблемами дітей-інвалідів у суспільстві.

КАРТА ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ДИТИНИ

Прізвище дитини _____

Ім'я _____

Вік _____ Число, місяць, рік народження _____

Адреса: _ _____

*Відомості про батьків**Мати:*

Рік народження _____

Ім'я, по-батькові _____

Працює чи ні (підкреслити)

Якщо працює, то ким _____

Чи працює за спеціальністю: так, ні (підкреслити)

Чи шкідлива робота (якщо так, то яка) ___

Чи є в сім'ї ще діти, їх стать і вік _____

Батько:

Рік народження _____

Ім'я, по-батькові _____

Працює чи ні (підкреслити) Якщо працює, то ким _____

Чи працює за спеціальністю: так, ні (підкреслити)

Чи шкідлива робота (якщо так, то яка) ___

Чи є в сім'ї ще діти, їх стать і вік _____

Побутові умови

- Кількість членів сім'ї _____
- Кількість кімнат- _____
- Чи має дитина окрему кімнату: так, ні (підкреслити) Чи є в дитини необхідні пристосування (якщо є, то які) _____
- Захворювання в сім'ї з урахуванням хвороб найближчих родичів: (у кого, з якого віку) _____

1. Порушення слуху _____

2. Зору _____

3. Алергія _____

4. Краснуха _____

5. Епіліпсія _____

6. Алкоголізм _____

7. Венеричні захворювання. _____

8. Наркоманія. _____

9. Розумова відсталість. _____

10. Ендокринні порушення. _____

11. Порушення мови. _____

12. Чи обстежуються у психіатра, консультуються у психолога (діти, батько, мати, найближчі родичі) _____

13. Лівша _____

Чи були в сім'ї випадки самогубства

Відомості про дитину

- Діагноз _____
- З якого віку на диспансерному обліку та у якого спеціаліста _____
- Здібності _____
- Яким іграм надає перевагу
- Особливості пізнавальної сфери _____
- Особливості емоційно-вольової сфери _____
- Ступінь рухомості:
  - ◆ нормальна;
  - ◆ з тростиною;
  - ◆ на милицях;
  - ◆ у колясці;
  - ◆ прикута до ліжка.

Функція рук:

- ◆ нормальна;
- ◆ з обмеженнями;
- ◆ одна рука - без обмежень.
- ◆ одна рука - з обмеженнями.

Мова:

- ◆ нормальна;
- ◆ зрозуміла тільки батькам;
- ◆ не зрозуміла оточуючим.

Слух:

- ◆ нормальний;
- ◆ незначне порушення;
- ◆ значні порушення.

Зір:

- ◆ нормальний;
- ◆ незначне порушення;
- ◆ значні порушення.

Відвідування дитячого садка (спеціалізованого чи загального типу; з якого віку) _____

- ◆ як пройшла адаптація _____
- ◆ особливості догляду і виховання в дитячому віці (допомога няні, гувернера та ін.) _____

- Відвідування навчально-виховного закладу (спеціалізована школа-інтернат, загальноосвітня школа, інше; з якого віку) _____
 як пройшла адаптація _____
  - ◆ успішність _____
 улюблені предмети _____
 предмети, що спричиняють труднощі _____
  - ◆ стосунки з ровесниками _____
 стосунки з педагогами _____
 чи бувають конфлікти (з ким, з якого
 ^ приводу) _____
- ставлення батьків до шкільних занять _____
- участь в роботі позашкільних закладів _____

Психолого-соціальний статус дитини

Психологічний клімат у сім'ї:

- ◆ уявлення про сім'ю та сприйняття один одного _____
- міжособистісна комунікація сім'ї, міжособистісні ролі в сім'ї
- ◆ частота гострих сімейних конфліктів
- ◆ ставлення членів сім'ї до захворювання дитини

Особливості особистісних стосунків дитини:

ставлення до себе _____
 до батьків _____
 ставлення _____ до _____ інших _____ людей

_____

стосунки з ровесниками _____

Інша інформація про дитину _____

Висновки

ОПИТУВАЛЬНИК ДЛЯ БАТЬКІВ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДИТИНУ-ІНВАЛІДА

Шановні батьки!

Пропонований опитувальник містить твердження про Ваше самопочуття вдома, у сім'ї. Усі твердження пронумеровано.

Якщо Ви погоджуєтесь з твердженням, обведіть його номер. Якщо ні - закресліть. Якщо ж Ви вагаєтесь - поставте на номер знак питання. Намагайтеся, щоб таких відповідей було не більше, як сім.

В опитувальнику немає "правильних" і "неправильних" тверджень. Відповідайте так, як відчуваєте. Цим Ви допоможете дослідникові.

1. Знаю, що члени моєї сім'ї часто незадоволені мною.
  2. Гадаю, що б я не зробив (ла), все рівно буде не так.
  3. Я багато чого не встигаю зробити.
  4. Так виходить, що саме я найчастіше винний (на) в цьому - так склалося в нашій сім'ї.
  5. Часто відчуваю себе безпорадним (ною).
  6. Удома мені часто доводиться нервувати.
  7. Коли приходжу додому, почуваюся незграбним(ною).
  8. Деякі члени сім'ї вважають мене нетямущим (щою).
  9. Удома я постійно з будь-якої причини переживаю.
  10. Часто відчуваю на собі критичні погляди членів сім'ї.
  11. Іду додому і з тривогою думаю, що ще трапилося у мою відсутність.
  12. Удома постійно відчуваю, що треба ще дуже багато зробити.
  13. Достатньо часто відчуваю себе вдома зайвим (вою).
  14. Удома в мене опускаються руки.
  15. Удома мені постійно доводиться стримуватися.
  16. Мені здається, що якби я раптом зникнув (ла), ніхто б і не помітив.
  17. Коли ідеш додому, гадаєш, що будеш робити одне, але, як правило, доводиться робити зовсім інше.
  18. Як подумаю про свої сімейні справи, починаю хвилюватися.
  19. Деяким членам моєї сім'ї буває незручно за мене перед друзями, знайомими.
  20. Часто буває, що хочу зробити добре, а виходить - погано.
- Мені багато чого у нас в сім'ї не подобається, але я намагаюся цього не показувати.

АНКЕТА
ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕРЕД БАТЬКІВ, ЯКІ
ВИХОВУЮТЬ ДИТИНУ-ІНВАЛІДА

Шановні батьки!

Пропонуємо Вам взяти участь у дослідженні, що дасть змогу розробити рекомендації з надання допомоги Вам соціальними службами для молоді. Дайте відповіді на всі питання, обвівши відповідь, яку Ви вибрали.

1. Як Ви ставитеся до своєї дитини? (Вибрати не більше трьох відповідей):

1.1. поважаю її, ставлюсь як до дитини, якій необхідне спеціальне навчання і виховання;

1.2. сприймаю такою, якою вона є;

1.3. кожную хвилину хвилююся за її життя;

1.4. виконую усі її примхи та вимоги;

1.5. хвалю і заохочую;

1.6. стимулюю до самостійності і пізнання нового;

1.7. спостерігаю за дитиною, веду щоденник.

Інше (напишіть самі) _____

2. Як Ви гадаєте, що більш за все необхідно Вашій дитині (вибрати не більше трьох відповідей):

2.1. лікування;

2.2. гуманітарна допомога;

2.3. якісні продукти харчування;

2.4. любов батьків і доброзичливі стосунки між усіма членами сім'ї;

2.5. корекційне навчання і виховання в інтернаті;

2.6. спілкування з ровесниками.

Інше (напишіть самі) _____

3. Які індивідуальні особливості чи здібності дитини, на Ваш погляд, допоможуть їй у житті: _____

4. Де навчається Ваша дитина:

4.1. в школі-інтернаті;

4.2. в іншому спеціалізованому навчальному закладі;

4.3. здобуває освіту вдома;

4.4. ніде не навчається.

4.5. Інше (напишіть самі) _____

5. Від кого Ви отримуєте інформацію про хвороби чи порушення у фізичному (розумовому, психічному) розвитку дитини:

5.1. від лікарів;

5.2. від педагогів;

5.3. з медичної літератури;

5.4. від інших батьків;

5.5. у спеціальних консультативних пунктах для батьків.

Інше (напишіть самі) _____

6. Назвіть особливості захворювання Вашої дитини:

6.1. діагноз _____

6.2. група інвалідності (якщо є) _____

7. Хто надає Вам моральну і психологічну допомогу:

7.1. друзі;

7.2. громадські організації батьків дітей-інвалідів;

7.3. церква (релігійна громада);

7.4. психологічна консультація;

7.5. соціальна служба молоді;

7.6. група підтримки батьків;

7.7. клуби спілкування.

Інше (напишіть самі) _____

8. Яка у вас професія: .

8.1. робітник, зайнятий на виробництві;

8.2. службовець;

8.3. інженерно-технічний працівник;

8.4. займаюсь індивідуально-трудовою діяльністю;

8.5. займаюсь комерційною діяльністю.

Інше (напишіть самі) _____

9. Чи працюєте Ви за спеціальністю:

9.1. так;

9.2. ні

10. Ваш сімейний стан:

10.1. одружений (на);

10.2. розлучений (на);

10.3. удівець (вдова);

10.4. неодружений (на).

11. Хто Вам допомагає доглядати за дитиною:

11.1. ніхто не допомагає;

11.2. чоловік;

11.3. дружина;

11.4. бабуся;

11.5. дідусь;

11.6. няня;

11.7. гувернер.

Інше (напишіть самі)

12. Які Ваші житлово-побутові умови:

12.1. живу в приватному будинку;

12.2. живу в державній квартирі;

12.3. живу в кооперативній квартирі;

12.4. живу в квартирі (будинку) батьків;

12.5. не маю свого житла.

12.6. Інше (напишіть самі) _____

13. Скільки квадратних метрів припадає на одного члена сім'ї?

14. Який Ваш середньомісячний прибуток? грн. у місяць

15. Від яких організацій Ви звичайно одержуєте допомогу:

15.1. ні від кого не одержую;

15.2. від відділу соціального захисту населення;

15.3. від відділу охорони здоров'я;

15.4. від соціальних служб для молоді;

15.5. від спонсорів.

15.6. Інше (напишіть самі) _____

16. Якби Вам запропонували написати статтю в газету, яку тему Ви обрали б:

---

17. Яка допомога Вам необхідна:

17.1. матеріальна;

17.2. психологічна;

17.3. педагогічна;

17.4. медична;

17.5. юридична;

Інше (напишіть самі) _____

18. Ваша стаття:

18.1. чоловіча;

18.2. жіноча.

19. Ваш вік:

19.1 20-30 років;

19.2. 30-40 років;

19.3. 40-50 років;

19.4. 50 і старше.

Запропонуйте, будь-ласка, дитині намалювати свою сім'ю чи написати невеличкий твір на тему: "Моя сім'я". Додайте дитячу роботу до анкети.

Тренінг для людей з особливими потребами "Саморозвиток особистості"

Категорія учасників тренінгу. Люди з обмеженими можливостями (люди на візках), волонтери, стажери.

Кількість учасників тренінгу. 15 осіб (дві групи).

Час, необхідний для проведення тренінгу. 4 дні.

Мета тренінгу. Допомогти людям з особливими потребами пізнати себе, розвинути почуття власної гідності, подолати невпевненість, пошук ресурсів вжитті, розширення інформаційного поля учасників відносно своїх можливостей, навчитися ефективним моделям поведінки.

Завдання. Розширення сфери усвідомлення мотивів, зняття протиріч між конфліктними зонами, сформувані більш адекватну самооцінку, виробити навички ефективних моделей поведінки. Корекція проводиться з урахуванням трьох площин - когнітивної, емоційної, поведінкової. Тобто завдання корекції фокусується на трьох складових - самосвідомості, на саморозумінні, ставлення до себе. Загальна ціль може бути визначена як формування адекватної самосвідомості і розширення його сфери.

Кількість тренерів. 4 особи, а саме: 2 тренери та 2 стажери. *Тренінгова кімната.* Простора зала, де поміщалися б люди на візках

Програма містить три етапи:

1-й етап - орієнтувальний (1-й день).

Ціль першого етапу. Емоційне об'єднання учасників групи. Психотехнічні вправи направлені на зняття напруги та згуртованість групи, а також на самовизначення та самоусвідомлення.

2-й етап - розвиваючий (2-й та 3-й день).

Ціль етапу. Активізувати процес самопізнання. Відпрацювання травмуючих ситуацій, пов'язаних з інвалідністю. Підвищення власної значущості, цінності. Формування мотивації саморозвитку.

3-й етап - закріплюючий (4-й день).

Ціль етапу. Підвищення саморозуміння в цілях закріплення самооцінки й актуалізація особистісних ресурсів.

Кожний день занять проводиться в стандартній формі і включає в себе наступні елементи: ритуал привітання, розминку, рефлексію попереднього дня роботи.

За заняття проводилося чотири дні по 5 годин.

ДЕНЬ I

Сесія 1

ВПРАВА "ЗНАЙОМСТВО"

Час. 20 хв.

Мета. Познайти учасників групи, сприяти створенню позитивної атмосфери.

Виконання роботи. Учасникам пропонують кожному по черзі (по колу, за часовою стрілкою) називати своє ім'я, а також одне зі своїх загальних захоплень (хобі) та одне, яке ви хотіли б мати, але поки що через якусь причину не маєте. Той, хто представляється другим, перш ніж розповісти про себе, повторить сказане першим. Починаючи з третього, всі будуть повторювати те, що розповідали про себе дві попередні людини. Отже: ім'я, хобі реальне, хобі бажане.

МІНІ-ЛЕКЦІЯ: "ПРО ПСИХОЛОГІЮ"

Час. 10 хв.

Я люблю психологію - науку про душу, тому що мені досить цікава власна моя душа та душі інших людей. Пізнання кожної людини нагачує мене, показує унікальність кожної людини, через неповторність. Ельза Хей говорила: "У світі немає двох краплинок води, схожих одна на одну, немає двох однакових ромашок, так і немає двох подібних людей". У кожного своя власна душа, яка досить цікава і неповторна. Психологами називають усіх, кого цікавить душа. Тому я можу звати вас колегами.

Мені цікаві всі розділи психології, але найбільше мені подобається розділ практичної психології, який оснований на тому, що психології належить у можливість допомогти собі й іншим людям у розв'язанні їх особистісних проблем, наприклад таких:

- Як знайти і зберегти друзів та улюблених людей?
- Як зберегти та відновити душевну рівновагу?
- Як знайти ресурс для життя?
- Як досягнути більших можливостей?

Психолог вчиться сам і вчить інших навичкам спілкування, розумінню та володінню собою, пошуку ресурсів і тому, як стати мудрішим добрішим і т.д.

ВПРАВА "ЗДРАСТУЙТЕ, Я РАДИЙ З ВАМИ ПОЗНАЙОМИТИСЯ"

Час. 20 хв.

Мета. Краще познайомити учасників групи, сприяти створенню позитивної атмосфери.

Обладнання. Аркуші паперу для кожного учасника, ручки, фломастери.

Виконання роботи. Учасникам пропонується виготовити візитку, тобто вказати на картці своє ім'я, яким буде користуватися протягом всього тренінгу.

Протягом 20 хв. вам потрібно привітатися, з якомога більшою кількістю учасників, починаючи діалог словами: "Здрастуй, я радий з тобою познайомитися. Мене звати Саша. Більш за все я люблю читати".

Під час привітань потрібно підкреслювати свою індивідуальність, сказати так про себе, щоб ваш партнер відразу запам'ятав вас.

Рефлексія даної вправи. Які були труднощі у виконання даної вправи та що вразило?

ВИЗНАЧЕННЯ ОЧІКУВАНЬ УЧАСНИКІВ СЕМІНАРУ

Час. 20 хв.

Мета. Визначення очікувань учасників щодо тренінгу, визначення питання, на які доцільно звернути увагу в процесі роботи з групою.

Виконання роботи. Кожному учаснику роздається по аркушу паперу і пропонується написати свої очікування стосовно тренінгу. Після чого кожен учасник зачитує свої очікування і наклеює їх на загальному ватмані. Останніми свої очікування зачитують тренери.

ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВИЛ РОБОТИ ГРУПИ

Час. 10 хв.

Мета. Створення комфортної робочої атмосфери.

Обладнання. Аркуші блокнота, маркери, фліп-чарт.

Виконання роботи. Учасники мають запропонувати правила роботи в групі, які сприятимуть ефективній сумісній роботі. Учасники висловлюються за бажанням. Тренер записує пропозиції учасників та підводить підсумки дискусії.

ВПРАВА "ПОСТАНОВКА ГРУПОВОЇ КАЗКИ"

Час. 30 хв.

Мета. Згуртувати групи та включити спонтанність і креативність.

Виконання роботи. Група роз'єднується на 4 підгрупи за методом поділу "Квіти". Кожна група протягом 10 хвилин має поставити пантомімою уривок із казки, щоб інші зрозуміли, про яку казку йде мова.

Рефлексія виконаного завдання. Звертається увага на те, що допомагало у виконанні даного завдання.

ВПРАВА "МОДЕЛЬ ЖИТТЯ"

Час. 30 хв.

Мета. Активізувати відчуття важливості життя, розуміння його складності, цінності, незважаючи на труднощі, які нас підстерігають.

Обладнання. 4 аркуши ватману, 4 маркери, скотч.

Виконання роботи. Група об'єднується у 4 підгрупи за методом поділу "Геометричні фігури". Кожна група протягом десяти хвилин має розробити свою модель життя, виходячи з власного бачення та досвіду.

Кожна група демонструє свої моделі, які прикріплюються на стінах чи дошці.

Обговорення можна закінчити словами Матері Терези "Життя то є повинність, виконай її", "Життя то є любов, тішся ним", "Життя то є цінне, бережи його", "Життя то є життя, борися за нього".

ВПРАВА "ТІТОНЬКА З БРАЗИЛІЇ"

Час. 5 хв.

Мета. Зняти напруження від попередньої вправи, активізувати учасників.

Виконання вправи. Всі учасники виконують за ведучим певні рухи. Ведучий робить певні рухи, супроводжуючи їх фразами: "У мене є тітонька в Бразилії", "У неї довгі вії", "У неї отакі руки", "Вона уміє плавати", "І грати на піаніно", "І читати книги", "І варити смачну їжу", "Вона найкраща тітонька на світі".

ВПРАВА "ПІДВОДНИЙ ЧОВЕН"

Час. 60 хв.

Мета. Активізувати бажання жити, показати, що перед життям всі рівні, що всі мають однакові права і тільки тоді коли ми це усвідомлюємо, ми можемо робити зрілий вибір, а не невротичний.

Виконання вправи

Інструкція. Ви всі є команда підводного човна. Ваш човен терпить аварію. Вам потрібно покинути човен згідно зі складеним вами за короткий час списку, але потрібно врахувати, *що* хто вийде перший, у того шансів більше врятуватися, а хто вийде останній, у того мало шансів врятуватися. Зараз приступайте до складання порядкового списку, згідно з яким ви будете виходити.

Після цього виходьте.

Аналіз гри

Запитання для обговорення:

1. Чому не заявили, що хочете вийти першими?
2. Що відчуваєте до тих, хто врятувався?
3. Що хочете сказати тим, хто врятувався?

(Люди з обмеженими можливостями пропускають уперед здорових людей, не даючи собі право жити та боротися за життя. Ніхто не заявив, що я хочу жити чи я піду перший).

Рефлексія першого дня роботи. Особливо звертається увага на негативні почуття, які виникали протягом дня.

Сесія 2

ВПРАВА "КОЛЕСО ЖИТТЯ"

Час. 40 хв.

Мета. Оцінювання учасниками стану власного стану здоров'я в окремих сферах життєдіяльності.

Обладнання. Аркуші зі схемою "Колеса здоров'я", ручки.

Виконання роботи

Інструкція:

- 1) намалюйте велике коло на аркуші паперу;
- 2) намалюйте маленьке коло у центрі і помітьте його як "центр";
- 3) намалюйте 8 спиць від центру до великого колеса, кожна з яких прямо протилежна іншій;

4) помітьте кожну спицю таким чином: духовна, інтелектуальна, емоційна, фізична, соціальна, професіональна, екологічна, психологічна;

5) кінець та початок спиці позначте так, щоб біля центру кола зі бралися назви, що вказують на "-", а на відстані від нього - "+".

Духовна - (неактивний - активний). Інтелектуальна - (неерудований - ерудований). Емоційна - (нестабільний - стабільний). Фізична - (нездоровий - здоровий). Соціальна - (самотній - несамотній). Професіональна - (незадоволений - задоволений). Екологічна - (небережливий - бережливий). Психологічна - (неадаптований - адаптований).

Кожна із спиць утримує колесо у рівновазі. І кожна вимагає нашої уваги. Нам необхідно розвивати наші спиці рівномірно для того, щоб прожити життя гармонійно.

Запитання до аудиторії після виконання завдання:

- У якому аспекті життя Ви відчуваєте себе найкраще?
- Що ви відчуваєте стосовно результату Вашої роботи?
- Що слід поліпшити?
- Що необхідно змінити?

Обговорити результати по групам, які утворюються за методом поділу "Геометричні фігури".

МШ-ЛЕКЦІЯ

Час. 30 хв.

Згідно з теорією К. Роджерса, особистісне "Я" ("Я-образ", "Я-концепція") представляє собою внутрішній механізм, який створюється рефлексивною думкою на основі стимульного матеріалу. "Я-концепція" формується в процесі взаємодії особистості з навколишнім середовищем і є інтегральним механізмом саморегуляції та поведінки особистості. Вона визначає відносно стійку, більшою чи меншою мірою усвідомлену, переживаючу як неповторну систему уявлень індивіда про себе, на основі якої він будує свої взаємовідносини з іншими людьми. Дане поняття включає уявлення про себе, свої інтереси, схильності, орієнтації, самоповагу, впевненість у собі. Уже на початковому етапі його формування біля нього групуються оціночні й афективні установки, надаючи якості "добре" чи "погано". Інтеріоризація цих оцінок відбувається під впливом культури, інших людей, а також самого себе.

Практичний зміст даного поняття в тому, що всі наші відносини з оточуючим світом будуються, виходячи з бачення свого "Я", із того факту, як реакція оточуючих співвідноситься з власною реакцією індивіда. На основі даного поняття К. Роджерс заснував психотерапію, суть якої забезпечити зняття дисонансу між реальним досвідом і "Я-концепцією". Стабільність "Я-образу" є передумовою послідовності і стійкої поведінки людини.

Компоненти "Я-образу"

Я-реальне - це я в теперішньому, воно є синтезом установок само-сприйняття і самовідношення. Цей елемент відображає міру прийняття себе в теперішньому, ступінь самоповаги чи неповаги до себе.

Я-ідеальне - деяка сукупність якостей і характеристик, які індивід хотів би бачити у собі.

Я-ідеальне може підміняти "Я-реальне", тоді людина живе ілюзією самолюбівання, самозакоханості, спілкуватися з ним досить складно, його потрібно весь час хвалити, заперечень проти він не чує. Протиріччя між реальним і ідеальним "Я" складає одне із важливих умов саморозвитку особистості.

Я-конструктивне - наше бачення свого майбутнього, воно трансформує елементи нашого ідеального "Я" в ціль діяльності: вивчити іноземну мову, щоб у майбутньому бути конкурентоспроможним на ринку праці, одержати цікаву роботу.

Кожне із цих "Я" включає в себе декілька складових.

Я-фізичне фіксує загальне уявлення про тілесні параметри особистості, її привабливості.

Я-соціальне - це ставлення до себе з точки зору місця в соціальних відносинах.

Я-емоційне та інтелектуальне - наскільки ми задоволені собою, наскільки емоційно стабільні, наскільки ми розумні, розвинуті.

Наприклад, у особистості сформувалася висока самооцінка, оцінка друзів про зовнішній вигляд; успіхи на роботі, спорті підтверджували це. Але раптом відбувається провал на екзамені, звільнення на роботі, настає внутрішній дискомфорт, що супроводжується стресовим станом.

У людській свідомості закладені психологічні механізми захисту свого образу, свого реального "Я", вони необхідні для підтримування психологічної рівноваги і психологічного "комфорту" особистості. Ці механізми можуть ускладнити сприйняття, наприклад, критичних зауважень, оскільки порушується єдність створеного внутрішнього образу, уявлення про себе.

Неадекватне уявлення про себе створює психологічні бар'єри (спілкування, ігнорування інформації, думки інших).

Кожна людина виробляє свої форми захисту, які діють інколи на несвідомому рівні.

Психологічні механізми захисту - форма поведінки особистості для самозахисту від зовнішнього, агресивного, на її думку, впливу. Психологічні захисні механізми особистості формують суб'єктивні причини конфліктів. Об'єктивні причини тільки тоді є причиною конфліктів, коли роблять неможливим особистості чи групі реалізувати свої потреби. Реакція індивіда залежить від соціальної зрілості. Е. Фромм вважав, що у людини є наступні соціальні потреби: в людських зв'язках (належності до групи, почуття "Ми", втеча від самотності); в самоствердженні (необхідності впевнитися у власній значущості, для того щоб не відчувати почуття неповноцінності, приниженості); у прив'язаності (теплих почуттях до живих істот і необхідності у зворотних почуттях, в іншому випадку виникає почуття

апатії і нелюбові, ненависті до життя); в самосвідомості (в усвідомленні себе неповторною індивідуальністю); в системі орієнтації і об'єкті поклоніння (причетності до культури та ідеології, пристрасне ставлення до ідеальних предметів).

А. Маслоу дав досить струнку класифікацію і систему потреб, поділивши їх на такі групи: фізіологічні потреби, потреби в безпеці, в соціальних зв'язках, самоповазі та самоактуалізації. Потреби нижчих рівнів він назвав **нуждами**, а вищих - потреби росту. А. Маслоу відзначав, що невроз і психологічна дезадаптація як "дефіцитарний розлад" виникають внаслідок незадоволення певних фундаментальних потреб, так само як недостача вітамінів викликає фізичну хворобу. Прикладом фундаментальних потреб можуть бути фізіологічні потреби, такі як голод, спрага чи потреба в сні. Недостатнє, задоволення цих потреб веде до появи хвороб, які можна вилікувати тільки шляхом задоволення цих потреб. Для збереження здоров'я необхідно, щоб задовольнялися й психологічні потреби, а саме потреба в безпеці, потреба в любові та почутті належності, потреба в самоповазі та в повазі інших. Крім того, людині як особистості притаманна така важлива потреба, як потреба в психологічному рості, тобто потреба у розвитку своїх здібностей і задатків та потреба в самоактуалізації.

Самоактуалізація - це процес актуалізації своїх можливостей. Це розвиток своїх розумових здібностей, це реалізація своїх потенційних можливостей, це вміння переживати найвищі почуття. Для того, щоб добитися самоактуалізації, потрібно знайти себе, виявити свої недоліки і знайти в собі сили подолати їх.

ВПРАВА "РАХУНОК ДО ДЕСЯТИ"

Час. 5 хв.

Мета. Підсилити довіру на рівні тілесного та емоційного рівнів.

Виконання **роботи**. Всі закривають очі, опускають носи вниз і починають рахувати до десяти. Рахувати ви будете по порядку- Цифру повинна говорити тільки одна людина, якщо буде два голоси, все почнеться спочатку.

ВПРАВА "НАВІШУВАННЯ ЯРЛИКІВ"

Час. 30 хв.

Мета. Показати на їх власному досвіді те, яку силу мають "ярлики", коли вони закріплюються за людьми, впливають на те, як людина буде сприймати сама себе.

Обладнання. Корони на голову з написами:

1. Жалій мене.
2. Ігноруй мене.
3. Слухай тільки мене.
4. Поводься зі мною як з 5-річною дитиною.

6. Кажі, що я нічого не вмію.

7. Показуйте на мене пальцями.
8. Смійтеся з того, що я кажу.

Тренер об'єднує учасників у три групи. Кожному він одягає на готову "корону" таким чином, щоб той не бачив, що саме на ній написано. Після цього кожній групі дається завдання скласти картину з розрізаних шматочків, але ставитися один до одного під час роботи слід так, як написано на "коронах" учасників.

Через 7-10 хв. усі, не знімаючи "корон", відповідають на запитання: Чи сподобалося вам, коли з вами спілкуються таким чином? Чому? Після того, як усі бажаючі висловлюються, тренер пропонує учасникам зняти корони і вийти зі своїх ролей.

Запитання для обговорення:

1. Чим у реальному житті можуть бути написи на "коронах"?
2. Як впливає наявність подібних ярликів на ставлення до людей з особливими потребами?
3. Як часто ми стикаємося із ситуаціями навішування ярликів?
4. З якою метою ми виконували дану вправу?

Рефлексія даної вправи. По закінченні даної вправи запитуйте кожного учасника, що, на його думку, написано на його короні. Коли корону знято, обговорюється досвід, отриманий згідно з написом на ярлику.

Дослідження показали, що людина живе відповідно до тих сподівань, які покладають на неї оточуючі, формує уявлення про себе та зовнішній світ, намагається або не намагається що-небудь зробити або змінити у своєму житті.

Неадекватне ставлення людей з особливими потребами до себе обумовлене "навішуванням" ярликів тими, хто безпосередньо спілкується з людьми з особливими потребами: це можуть бути психологи, соціальні працівники, і працівники різноманітних центрів, клубів, медичний персонал, вчителі, викладачі.

ВПРАВА "ПАМ'ЯТНИК ІНВАЛІДНОСТІ"

Мета, сприяти формуванню навичок рефлексії та активізувати психологічні проблеми, які виникають при неприйнятті своєї інвалідності. Подолання страху перед інвалідністю, активізувати ресурси.

Виконання роботи. Учасники розбиваються на групи і створюють пам'ятник інвалідності.

Рефлексія даної вправи. Кожний учасник говорить про психологічні труднощі, які виникали при виконанні цієї вправи. Звернути увагу на опір який виникав, його причини.

ВПРАВА "ПРИЙНЯТТЯ СЕБЕ"

Час. 20 хв.

Мета. Сприяти формуванню навичок рефлексії та толерантного ставлення до своєї інвалідності, пошук ресурсів для розвитку.. *Обладнання.* Папір, ручки.

Виконання роботи. Учасникам пропонується розділити аркуш паперу навпіл по горизонталі. Над першою колонкою написати: "Мої сильні сторони", над другою: "Мої слабкі сторони".

Кожному пропонується проаналізувати свої сильні та слабкі сторони і заповнити таблицю. Не потрібно жаліти себе, заповнюючи ліву колонку, недоліки є у всіх, і в цьому немає нічого страшного. Після цього напроти кожного недоліку, напишіть свої переваги, тобто те, що може протистояти вашому недоліку на даний момент.

Через 10 хв. тренер пропонує бажаючим поділитися з групою своїми думками - розказати про сильні та слабкі сторони своєї особистості.

Точка опори. У кожного з нас є сильні сторони, тобто те, що ми цінімо, приймаємо і любимо в собі, що дає нам відчуття внутрішньої свободи та впевненості в собі. Назвемо все це точкою опори, адже якраз ці якості допомагають нам, коли нам важко.

ВПРАВА "КОМПЛІМЕНТИ"

Мета. Підняття самооцінки учасникам тренінгу.

Виконання роботи. Учасники говорять компліменти собі, починають речення зі слів: "У мене сильна сторона..." або "Я себе люблю за...", або "Мені подобається те, що я...".

Рефлексія даного дня заняття.

ДЕНЬ 3

Рефлексія другого дня заняття.

ВПРАВА "АСОЦІАЦІЇ"

Час. 45 хв.

Мета. Підвищити самоаналіз учасників, прояснення "Я-концепції", навчитися аналізувати та визначати психологічні характеристики, свої та оточуючих людей.

Виконання вправи. Кожен учасник від імені певного предмету (вибраного групою) протягом 3-х хвилин говорить монолог. Учасники за бажанням можуть задавати питання.

Проводиться рефлексія даної вправи. Кожен учасник висловлює, що він відчував, коли задавали ті чи інші питання.

ВПРАВА "ФУТБОЛКА З НАПИСОМ"

Час. 20 хв.

Мета. Активізувати процес самопізнання.

Виконання роботи. Кожному учаснику потрібно придумати і зробити напис на своїй футболці. Важливо, щоб він говорив про людину

на даний момент - про улюблені заняття, ставлення до інших, про те, що людина хоче від інших. Після виконання цього завдання кожний читає свій напис. Проводиться коротке обговорення:

Про що говорять написи на футболках?
Що ми хочемо сповістити людям про себе?

ВПРАВА "ЛИСТ СОБІ" ЛЮБОМУ

Виконання роботи. Зараз ви напишете лист найближчій вам людині. Хто найближча вам людина? Ви самі. Напишіть лист собі.

ВПРАВА "ВАШІ ЦІЛІ ТА СПОСОБИ ЇХ ДОСЯГНЕННЯ"

Виконання роботи. Розділіть аркуш паперу на дві частини. В одній з частин запишіть все, чого ви хочете досягнути в житті, в іншій, що вам потрібно, щоб добитися того, що ви хочете.

Обговорюють по групах з 4 чоловік. Звертають увагу на те, хто де шукає ресурс. Заключну рефлексію в коло.

ВПРАВА "КОМПЛІМЕНТИ"

Учасники роблять один одному компліменти, дякують за спільну роботу.

ДЕНЬ 4

Інтегративний та підсумковий день

ВПРАВА "ПОБУДОВА СВІТУ"

Час. 1 год.

Мета. Набуття досвіду творця світу, відповідальність за своє існування в світі, закріпити спонтанність та відповідальність, щоб отримати можливість щось змінити в реальному житті (за рахунок реконструкції минулого, реконструювати теперішнє та майбутнє), знайти способи контакту з іншими світами).

Виконання роботи. Вибирається ведучий і будує в ролі творця світ. "Цей світ створив не я, і він такий як є, і я нічого не можу в ньому змінити".

"А якщо б цей світ створив Я? І прийняв відповідальність за створений мною світ і за те, як я живу в створеному світі".

Такі роздуми лежать в основі проективної гри "Побудова світу", яка розроблена на основі психодраматичного методу.

Волонтерами будується світ здорових людей. Подальша робота пов'язана з інтеграцією цих світів.

Рефлексія даного завдання.

ВПРАВА "СИЛЬНІ СТОРОНИ"

Виконання роботи. Учаснику говорять комплімент, він продовжує: "Так, це так, але у мене ще присутні такі якості..."

Підсумкова рефлексія

Що для нас даний тренінг, що я зрозумів, що сподобалося? А що не сподобалось?

Соціальний паспорт сім'ї (зразок)

Дата заповнення .....

Загальні відомості про дитину

П.І.П.....

Стать.....датат, рік народження.....

Адреса постійного чи тимчасового проживання (підкреслити) :

Поштовий індекс.....місто (район).....вулиця.....

Будинок № .....квартира .....телефон .....

Соціально-побутовий статусДитина рідна всиновлена опікунствоПобутові умови проживання : в умовах сім'ї чи соціального закладу
(підкреслити)

Аналіз соціально-побутових умов проживання :

Власний будинок (загальна площа .....кв.м.)

Окрема квартира (загальна площа.....кв.м.)

Кімната в комунальній квартирі (загальна площа.....кв.м.)

Орендована квартира (кімната) (загальна площа.....кв.м.)

Поверх .....ліфт.....пандус.....

Централізоване опалення (так, ні).....

Каналізація (так, ні).....

Віддаленість житла від транспотрних
комунікацій.....**Соціально-середовищний статус**

Склад сім'ї (кількість членів сім'ї, що проживають на одній житловій площі) :

Соціальний статус сім'ї: багатодітна, повна, неповна, рідна, опікунськаФорма і тривалість шлюбних стосунків батьків: шлюб зареєстрований,
цивільний

Який за рахунком шлюб для кожного з батьків.....

Причини розпаду повної сім'ї: розлучення, смерть одного з подружжя,
позбавлення батьківських прав, перебування одного з подружжя в МПВ,
інше.....**Батьки****Мати** (П.І.П.).....

Вік .....

Освіта (кваліфікація).....

Посада яку займає до моменту засвідчення.....

Професія .....

Спеціальність .....

По догляду за хворим.....

Виконання громадських робіт .....

Чи проживає разом з дитиною .....

Батько (П.І.П.)

Вік .....

Освіта (кваліфікація).....
Посада яку займає до моменту засвідчення.....
Професія .....
Спеціальність .....
По догляду за хворим.....
Виконання громадських робіт .....
Чи проживає разом з дитиною .....

Старше покоління сім'ї

Бабуся
(П.І.П.).....
Вік .....
Освіта (кваліфікація).....
Посада яку займає до моменту засвідчення.....
Професія.....
Спеціальність .....
По догляду за хворим.....
Виконання громадських робіт .....
Чи проживає разом з дитиною .....

Не працює у зв'язку з пенсійним віком .....

Дідусь
Вік (П.І.П.).....
Освіта (кваліфікація).....
Посада яку займає до моменту засвідчення.....
Професія .....
Спеціальність .....
По догляду за хворим.....
Виконання громадських робіт .....
Чи проживає разом з дитиною.....

Сестри і брати
Кількість.....
Вік .....
Стан здоров'я .....

Психоемоційна атмосфера в сім'ї: спокійна, конфліктна, скандали, фізичне насилля і інше (підкреслити)

Додаткові відомості (спостереження): .....

Хто є головою сім'ї (підтримує емоційний клімат).....

Хто здійснює основні функції по догляду, навчанню і лікуванню дитини з відхиленнями в розвитку .....

Хто виконує щоденні побутові обов'язки (прибирання, прання, приготування їжі) .....

Охарактеризуйте режим дня і режим харчування в сім'ї .....

Соціальна активність сім'ї в відповідності з стилем життя (замкнутість від суспільства і відхід від контактів з зовнішнім світом, відкритість для спілкування з невеликим колом близьких людей, активна життєва позиція,

використання усіх наявних можливостей для участі в суспільному житті.....

Рівень включення дитини з відхиленнями в сімейні заходи – побутові, відпочинкові, спортивні, культурні і інші .....

Аналіз відносин найближчого оточення (родичів, сусідів, друзів) до проблем сім'ї, що має дитину з відхиленнями в розвитку.....

Аналіз передуючих умов виховання (в Будинку дитини, інтернаті, рідній сім'ї, прийомній сім'ї і інше).....

Соціально-економічний статус

Основні джерела прибутків в сім'ї :

Зарплата.....грн/міс.

Пенсія по інвалідності ..... грн/міс.

Пенсія по старості ..... грн/міс.

Пенсія на випадок втрати годувальника..... грн/міс.

Соціальна допомога..... грн/міс.

Інші соціальні виплати..... грн/міс.

Стипендії ..... грн/міс.

Інші джерела прибутків ..... грн/міс.

Соціальні відомості про дитину з відхиленням в розвитку

Дата офіційного призначення інвалідності дитині на основі рішення державної служби МСЕК.....

Загальна тривалість інвалідності .....

Динаміка інвалідності .....

Діагноз .....

Основне порушення.....

Супровідні захворювання.....

Ускладнення .....

Оцінка рівня розвитку дитини і стан реабілітаційного потенціалу

Фізичний розвиток.....

Психічний розвиток.....

Емоційний розвиток.....

Особливості поведінки .....

Особливості спілкування.....

Сформованість соціально-побутових навичків .....

Якісна характеристика мови .....

Характеристика інтелектуального

розвитку.....

Характеристика діяльності (мотивація, критичність, працездатність, темп і т.д.)

Характеристика конструктивної, графічної діяльності.....

Специфічні здібності у вказаних сферах .....

Структура потреб.....

Забезпечення засобами реабілітації і допоміжними технічними приспособами

(інвалідні крісла, обладнання ванної кімнати, тифло- і сурдотехніка, дидактичні іграшки, посібники, спеціальна література).....

Заклади, що надають допомогу сім'ї і дитині (соціальні служби, медичні і
учбові заклади).....

Наявність інвалідної програми реабілітації і номер закладу Державної служби
МСЕК, що дала заключення.....

Реабілітаційний потенціал : високий, задовільний, низький

Організація комплексного супроводу сім'ї, що має дитину-інваліда.

Перелік закладів, що надають комплекс реабілітаційних послуг дитині з ОП і її
сім'ї .....

Оцінка якості послуг, що надаються .....

Перелік необхідних додаткових заходів в рамках індивідуальної програми
реабілітації .....

Тактики роботи соціального педагога з батьками, які виховують дітей з особливими потребами

1. Безпосередня робота з конкретною сім'єю. Соціальний педагог наносить візит сім'ї і в ході його :

- звертає увагу на зовнішній стан і оточення будинку, під'їзду, квартири;
- намагається побачитися не лише з матір'ю, але і з батьком, іншими дітьми і дорослими членами сім'ї;
- інтерв'ю батьків про потреби, проблеми і ресурси;
- цікавиться позашкільними заняттями дитини;
- відповідає на запитання батьків;
- спостерігає за тим, як в сім'ї поводяться з дитиною, навчають і розвивають її;
- демонструє стратегії поведінки, навчання, вирішення проблем.

Батьки наносять візит соціальному працівнику і в його ході:

- спостерігають, як спеціаліст поводить з дитиною;
- спеціаліст відповідає на питання батьків, пояснює, обговорює інформацію;
- спеціаліст спостерігає, як батьки поводяться з дитиною;
- спеціаліст знімає на відеоплівку спілкування батьків з дитиною, потім аналізує результати;
- демонструє батькам відеофільм, щоб обговорити і проаналізувати побачене разом.

Соціальний педагог:

- організує консультацію з представниками інших служб, якщо це необхідно йому для кращого розуміння і вирішення проблем чи якщо це може допомогти сім'ї;
- пропонує батькам заповнити карти і схеми, питальники по розвитку дитини, потім порівнює їх результати зі своїми відповідями;
- запрошує батьків відвідати засідання комісії, що обговорює питання, які стосуються їх дитини;
- самостійно чи з участю інших спеціалістів допомагає батькам вибрати книги, іграшки, спеціальне навчальне обладнання для дому;
- організує збори, щоб оцінити розвиток дитини в зв'язку з ходом виконання реабілітаційного плану;
- надає батькам письмовий звіт результатів тестування чи оцінювання;
- передає батькам письмове заключення з рекомендаціями занять вдома;
- обговорює з батьками наявні в нього матеріали, які стосуються їх дитини і зберігаються в папці;
- запрошує батьків в клас, де проводяться заняття, залучає їх до участі в проведенні занять;
- організує для батьків зустріч з студентами – практикантами чи працівниками служби, щоб батьки поділилися своїм досвідом.

2. Опосередкована робота з конкретною сім'єю передбачає наступне:

- запис інформації і коментарів батьками і спеціалістами в спеціальному щоденнику;
- аналіз записів в домашньому щоденнику спостережень при зустрічі з спеціалістом;
- надання в звітах результатів реабілітації;
- письмові повідомлення, інформація для батьків;
- контакти по телефону;
- видача батькам в бібліотеці книг за рекомендацією спеціаліста;
- видання батькам на дім спеціальних ігор чи навчальних посібників;
- заповнення батьками питальників, карт чи схем розвитку здібностей дитини;
- проведення батьками вдома ігор і занять;
- заняття в вихідні дні, надання інформації про можливості відпочинку;
- надання батькам можливості знайомитися з вмістом папки матеріалів, що стосуються їх дитини;
- видання батькам додому текстів, вивчених на заняттях в реабілітаційному центрі пісень, віршів, переліку вправ;
- перерахування телепрограм, які доцільно дивитися батькам разом з

3. Безпосередня робота з групою батьків передбачає наступне:

- зустрічі з батьками в офісі соціального закладу чи в кімнаті для занять, обмін інформацією, звіт про хід реабілітації і успіхах дитини, обговорення планів на майбутнє;
- виступ на зустрічі батьків і відповіді на їх питання;
- організація семінару для батьків: виступи, бесіди, рольові ігри, наступні практичні заняття вдома;
- організація спеціального курсу для батьків з тієї чи іншої тематики;
- показ слайдів чи відеопрограм про заняття дітей, пояснення їх мети і суті;
- організація відкритого уроку чи заняття з спеціалістом;
- відкритий день чи вечір в реабілітаційному центрі;
- організація спільних заходів з батьками і спеціалістами, асоціації батьків і спеціалістів;
- залучення батьків до підготовки і проведення особливих заходів – свят, фестивалів;
- допомога батькам в організації групових екскурсій для дітей;
- інтерв'ювання батьків про їх ставлення до послуг і подальші очікування.

4. Опосередкована робота з групою батьків передбачає наступне:

- надання батькам інформаційних проспектів послуг, відомостей про кваліфікацію персоналу, розклад роботи спеціалістів, зміст занять;
- розсилка інформаційного буклету про те, як і на яких умовах і в яких випадках слід звертатися до спеціалістів; підготовка інформаційного бюлетеня і його регулярне розсилання;
- організація виставки книжок чи ігрового матеріалу в методичному кабінеті чи Куточку для батьків;
- підготовка письмових пропозицій по домашнім заняттям чи заходам, що готуються, можливостям відпочинку;

- підготовка буклету, що пояснює процедури тестування, оцінювання, перевірки ходу виконання реабілітаційного плану, інтерпритація результатів;
- видання батькам книг додому чи копіювання для них потрібних фрагментів;
- відсилання чи передача питальників для з'ясування потреб і думок батьків про послуги;
- підготовка відеопрограм для батьків;
- організація стенду чи дошки оголошень в кімнаті, в якій батьки очікують дітей;
- складення статей для місцевих журналів чи газет, надання батькам вирізок з журналів чи газет;
- підготовка навчального посібника чи керівництва для батьків.

Тренінг спілкування для батьків, що мають дітей з ОП

Завдання тренінга:

1. Корекція батьківсько-дитячих стосунків.
2. Формування адекватної самооцінки.
3. Корекція неадекватних емоційних реакцій батьків.
4. Розвиток умінь долати життєві труднощі.

Принципи роботи:

- Відкритість і чесність в спілкуванні один з одним.
- Принцип конфіденційності.
- Принцип самодіагностики.
- Принцип “ тут і тепер ”.
- Домінування почуттів над думками.

Заняття № 1 “ Самопрезентація ”

Мета: створити сприятливі умови для роботи групи, ознайомити учасників з основними принципами роботи.

1. Розповідь про мету і завдання курсу.
2. Принципи роботи.
3. Вправа “ Представлення ”.

Кожен учасник оформляє свою картку-візитку, де вказує своє тренінгове ім'я. Ви повинні представити себе. Розкажіть про себе все, що вважаєте за потрібне. Інші члени групи можуть задавати запитання. Ви себе представили в усній формі, а тепер намалюйте свій автопортрет (графічний тест “ Автопортрет ”). Обговорення.

4. “ Комплімент ”

Уміння бачити сильні сторони, позитивні якості у будь-якої людини, а головне знайти потрібні слова, щоб сказати їй про це, ось що необхідно для приємного і продуктивного спілкування. Тепер уважно подивимося на партнера зліва і зробимо йому комплімент. І так по колу. Обговорення.

5. “ Контраргумент ”

Давайте спробуємо хоча б трішки розібратися в своїх недоліках, звичках, котрими ви незадоволені. Для цього розділіть аркуш паперу на дві половини. Зліва в колонку “ Незадоволення собою ” запишіть все те, чим ви незадоволені в собі саме сьогодні, зараз, на цьому занятті. Потім на кожне незадоволення собою приведіть контраргумент і запишіть його в колонку “ Прийняття себе ” (учасники розбиваються на підгрупи по 3-4 людини і обговорюють свої записи в таблиці).

6. “ Хто Я ? ”

Візьміть аркуш паперу і дайте 20 раз відповідь на це запитання за 15 хв. пишiть не обдумуючи все, що відразу спаде на думку, в любiй послiдовностi. Обговорення.

Заняття № 2 “ Моя дитина не така, як усі ”

Мета: допомогти батькам зрозуміти і прийняти свою дитину такою, якою вона є ; ознайомити з прийомами психотерапії, що допомагають подоланню криз.

1. Вправа “ Сліпий і поводитир ”

Кожен вибирає собі пару (людину, котрiй він довіряє). Вирішіть, хто у вас в парі буде першим, а хто – другим. Перші закривають очі і стануть незрячими, сліпими, а їх поводитирями будуть другі. В цій вправі дуже важливо відчутти довіру до того з ким працюєш в парі. Сліпі залишаються в кімнаті, стоячи з закритими очима в колі, слухають музику і налаштовуються на нове життя і необхідність довіри. Через 3 хвилини Поводирі заходять в кімнату і допомагають Сліпим. Потім перші і другі номери міняються місцями. Обмін переживаннями. Обговорення.

2. Графічний тест.

Намалюйте хворобу своєї дитини (абстрактно) і метафорично опишіть її. Обговорення по підгрупах.

3. Медитація.

Подумки поверніться до неприємних ситуацій минулого. Не все в житті складається так, як ви того хочете. Можливо у вас є проблеми у стосунках з близькими, друзями чи знайомими. Наші проблеми – це всього лише результат нашого ставлення. Якщо ви зможете подолати неспокій, негативні стосунки перестануть впливати на вас. Тому, щоб не сталося з вами, залишайтеся непохитним душою і продовжуйте робити з великодушшям те, що повинні робити, і робіть це найкращим чином. Тому, згадайте одну за одною всі ваші проблемні ситуації з минулого до теперішнього часу, уявляйте деталі і медитуйте, спокійно оглядаючи ці ситуації.

4. “ Хто Я ? ”

5. Гра

Всі члени групи розбиваються на підгрупи по дві людини (дорослий і дитина). Моделюємо ситуації: “ Дитина розбила вазу ”, “ Дитина виконує домашнє завдання, проте у неї нічого невиходить ”. Обговорення.

6. “ Зворотний зв’язок ”.

Заняття № 3 “ Вплив взаємовідносин дорослих на психіку дитини ”

Мета: закріпити активний тренінговий стиль спілкування; сприяти самоаналізу учасників; діагностика внутрішньосімейних стосунків; обговорення і аналіз типу взаємостосунків в сім’ї.

1. “ *Настрій* ”. Психоемоційне налаштування на заняття.

2. Малюнковий тест “ Моя сім’я ”

Візьміть аркуш паперу і намалюйте свою сім’ю і розкажіть яка вона, які взаємовідносини між членами вашої сім’ї. Порівняйте з малюнком. Обговорення по підгрупах (2-3 людини) теми “ Ідеальна сім’я. Яка вона ? ”.

Підгрупа розробляє свою модель ідеальної сім'ї і виносить на обговорення в групі.

3. Медитація “*Що мені потрібно для щастя ?*”

Сіли, розслабилися. Тема : “ Чого ти потребуєш ? Що тебе радує ? Що тобі потрібно, щоб бути щасливим ? ” (роздуми супроводжуються тихою спокійною музикою).

4. Гра “*Сімейна сварка*”.

Всі члени групи розбиваються на підгрупи (3 людини). Батьки (мати, батько) і дитина. Дорослі сваряться в присутності дитини. Обговорення того, що відчуває дитина, коли дорослі сваряться.

5. Повідомлення “*Сварка – чи завжди це погано ?*”.

Дискусія на тему чи вміємо ми вирішувати конфліктні питання цивілізовано

6. “*Хто Я ?*”.

7. “*Зворотний зв'язок*”.

Заняття № 4 “*Розвиток впевненості в собі і корекція агресивних манер поведінки*”

Мета: продовжити розвиток умінь самоаналізу; розвиток умінь діяти адекватно і ефективно при різних психічних станах; ознайомитися з технікою формування позитивної самооцінки.

1. Вправа “*Привітання*”.

Всі розбиваються на пари і встають в коло лицем один до одного, утворюючи так звану “ карусель ”. Ви повинні привітатися так як би:

- приходите додому;
- зустріли знайомого на вулиці;
- приходите до начальника;

2. Тест на самооцінку.

3. Вправа “*Подолання сумнівів в своїй силі*”.

Візьміть аркуш паперу і розділіть його на три колонки, надписавши заголовки: “ мої позитивні якості ”, “ де я можу себе добре проявити ” і “ чого я досягнув ”. Закрийте очі і зосередьтеся на кожному заголовку протягом 1-2 хв. Що спадає вам на думку ? Відкрийте очі і запишіть ваші позитивні якості. Повторіть це для кожного заголовка. Завершіть тим, що подумки схвально поплескайте себе по спині. Ви дійсно чудові.

4. Вправа “*Сильні сторони*”.

Закрийте очі, розслабтесь і згадайте все своє життя. Розпочніть з самих ранніх дитячих спогадів. Згадайте кожне ваше досягнення, кожна здійснену справу, котрою ви можете пишатися. Не скромничайте ! Зверніть увагу на ті події, котрі без вашої участі прийняли би зовсім інший поворот. Кожен член групи повинен розповісти про свої сильні сторони – про те, що він любить, цінить, приймає в собі, про те, що дає почуття внутрішньої впевненості і довіри до себе. Решта учасників можуть давати запитання.

5. “*Зворотний зв'язок*”.

Заняття № 5 “*Методи подолання життєвих криз*”

Мета: розвинути вміння долати труднощі в складних ситуаціях; розвинути вміння вирішувати внутрішні конфлікти.

1. Вправа “ Усвідомлення життєвих криз ”.

Згадайте три кризи, пережиті вами в житті. Потім зробіть вільний малюнок кожної з них, виражаючи почуття, котрі ви пережили під час кризи і суть того, що відбулося. Не намагайтеся зробити малюнок красивим.

Покладіть малюнки перед собою в хронологічному порядку. Усвідомте яким чином ви зустрічали свої кризи. Чи намагалися ви відкласти чи ігнорувати їх ? Чи були ви мужніми перед лицем кризи ? Чи переживали кожен по-різному ?

Пам’ятайте. Криза означає, що існуючий порядок руйнується, а новий, можливо, більш досконалий, займає своє місце. Життя це є школа, а кризові ситуації – найважливіші уроки. Прийняття кризи – самий практичний спосіб бути вільним у важкій ситуації.

Ваше занепокоєння зменшиться, якщо дотримуватися наступних правил:

- Що найгірше може статися зі мною, якщо я не вирішу цю проблему ? Не надавайте надто великого значення наслідкам.
- Чи багато означають зараз для вас ті переживання, котрі ви переживали рік тому (при вирішенні подібної проблеми)?
- Якщо проблема, що стоїть перед вами, загрожує вам великими збитками, оцініть середньостатистичну можливість того, що таке нещастя може статися з вами. Змиріться з проблемою, прийміть її як об’єктивну реальність, якщо ми не можемо її змінити, то це єдина можливість змінити наше ставлення до неї.
- Не засмучуйтесь з приводу критики, тому що це в реальності може бути скритим компліментом вам. Ніхто не став би критикувати вас. Коли б ви нічого не значили.

2. Повідомлення “ Зустріти кризу з гідністю ” . Дискусія.

3. Вправа “ Метафора ”.

Ви повинні дати розгорнутий образ, метафору, що відображає вашу “ сутність ”.

4. Гра “ Втішання ”.

Всі учасники розподіляються на пари. Програється ситуація: у вашої кращої подруги важко захворів чоловік. Можливо, він скоро помре. Ви повинні знайти слова, щоб хоч якось підтримати і втішити її. Обговорення.

5. “ Зворотний зв’язок ”.

Заняття № 6 “ Розвиток творчого потенціалу особистості ”

Мета: розвинути емпатію; виявити творчий потенціал членів групи; оволодіти прийомами подолання сумнівів, впевненості в своїх силах.

1. вправа “ Скульптор ”.

Всі члени групи розбиваються на пари: один – скульптор, другий – глина. Скульптор повинен виліпити “ сум ”, “ мужність ”, “ сонце ”, “ свіже повітря ”, “ море хвилюється ” (можна використовувати елементи міміки і пантоміми, щоб оживити скульптуру).

2. Вправа “ Вміти нецікавий об’єкт перетворити в цікавий ”.

Ви повинні на вибір виконати наступні завдання:

- Поводитися з олівцем, як з зарядженим револьвером;
- Ходити по підлозі, як по калюжі;
- Шукати подібність між предметами і певними людьми, між людьми і тваринами;
- Сфантазувати на тему “ Який настрій того чи іншого неживого предмету ? ”, “ Скільки йому років ? ”.

3. Гра “ *Моє майбутнє* ”

Уявіть собі, що ви сидите перед машиною часу, котра може показати вам ваше майбутнє таким, яке задовольнить ваші найпотемніші бажання. Сміло сідайте за пульт керування, натискайте потрібну клавішу. Ось наприклад клавіша “через три роки”. Подивіться уважно на екран. Ви бачите себе. Який ви ?, Що ви робите ?, Хто оточує вас ?, В яких стосунках ви з цими людьми ? Натисніть ще одну клавішу: “десять років потому” і т. д. Закінчуючи вправу, ви повинні записати те, що ви бачили і відчували. Обговорення в підгрупах по 3-4 людини.

4. Вправа “ *Вихваляння* ”.

Кожен по-черзі вихваляється тим, чим він вважає за можливе: своїми досягненнями, здібностями, друзями, таланом і т. д., а група допомагає і підтримує.

5. Гра “ *Відгадай* ”.

Ви повинні передати своєму сусіду зліва уявний предмет. Сусід повинен відгадати, що ви йому передали і навіщо.

6. “ *Хто Я ?* ”.

7. “ *Зворотний зв’язок* ”.

Заняття № 7 “ *Розвиток емоційної стійкості особистості* ”

Мета: розвинути уміння оволодівати своїм емоційним станом; розвинути почуття емпатії; емоційний розвиток особистості.

1. вправа “ *Емоційна автобіографія* ”.

Наскільки добре ви умієте розбиратися в своєму емоційному образі ? Наскільки знаєте, розумієте, які почуття у вас більш за все виражені ? Напишіть свою “ емоційну автобіографію “, “автобіографію” свого емоційного життя. Потім свій емоційний автопортрет в теперішньому часі. І врешті, дайте майбутню емоційну біографію, причому, як бажану так і небажану. Обговорення по підгрупах.

2. Тест Мірра.

3. Повідомлення “ *Як оволодіти своїм емоційним станом* ”.

Обговорення. Що я відчуваю ? Чи покладаю я на кого-небудь провину за свої почуття ? Що я хочу змінити ? Що я можу зробити для того, щоб краще володіти своїми почуттями ? (наприклад, виразити свої почуття на папері, поговорити з другом, побити матрац, ...).

4. гра “ *Заморожений* ”.

Усі розбиваються на пари. Один з пари стає “замороженим” – нічого не відчуває, ні на що не реагує. Завдання іншого – “розморозити” першого, тобто

спровокувати на емоційну реакцію. Можливий варіант гри, коли до “замороженого” не можна торкатися.

5. Вправа “Передача емоцій”.

Проводиться по колу. Перший повинен накопичити максимум негативних емоцій в одній-двох фразах “виплеснути” весь запас на сусіда зліва, намагаючись вкласти максимум темпераменту і емоцій. Другий же, ніяк не відповівши першому, “виміщує” зло на наступному (і так далі по колу). Потім повторюємо все те саме, тільки з позитивними емоціями. Обговорення.

6. “Зворотний зв’язок”.

Заняття № 8 “Комплекс неповноцінності і його подолання”

Мета: закріпити навички самоаналізу і самовираження; сприяти формуванню адекватної самооцінки членів групи; розвинути почуття емпатії.

1. вправа “Автопортрет”.

Кожен член групи повинен скласти детальну психологічну самохарактеристику, що включає не менше 10-12 ознак. Але в характеристиці не повинно бути зовнішніх ознак, за котрими одразу ж можна впізнати описану людину. Це повинен бути психологічний опис вашого характеру, ваших прив’язаностей, поглядів на світ, на взаємостосунки людей.

Решта членів групи повинні за описом впізнати автора. Вони також можуть вносити корективи в автопортрет учасника.

2. Вправа “Краще за все я умію ...”.

Потрібно закінчити це речення тричі.

3. Повідомлення “Комплекс неповноцінності в дітей та дорослих. Шляхи його подолання.”.

Дискусія.

4. Гра “Шлюбне оголошення”.

Ваше завдання скласти текст шлюбного оголошення, в якому потрібно перш за все вказати свої основні переваги. Не варто надто приділяти уваги своїм фізичним даним. Слід звернути увагу на ваш характер, звички, особливості спілкування з людьми і ставлення до них. Ваші улюблені заняття. Те, чим ви можете зацікавити іншу людину. Обговорення.

5. Тест “Шкала самооцінки” (Ч.Д.Спілбергер, Ю.Л.Ханін)

Аналіз рівня самооцінки в учасників групи.

6. П’ятнадцять кроків до впевненості в собі (поради).

- Зізнайтесь собі в своїх сильних і слабких сторонах і відповідно сформулюйте свої цілі.
- Вирішіть, що для вас цінне, у що ви вірите, яким би ви хотіли бачити своє життя. Проаналізуйте свої плани і оцініть їх з точки зору сьогодення, так, щоб скористатися цим, коли намітяться прогрес.
- Дошукуйтеся до коріння. Проаналізувавши своє минуле, розберіться в тому, що привело вас до вашого сьогоденного стану. Намагайтеся зрозуміти і пробачити тих, хто змусив вас страждати чи не надав допомоги, хоч і міг би. Пробачте собі самому (ій) минулі помилки, гріхи. Після того як ви витягнули з важких спогадів хоч якусь користь,

похороніть їх, і не повертайтеся до них. Погане минуле живе в вашій пам'яті лише до того часу, поки ви його не проженете. Звільніть краще місце для спогадів про колишні перемоги, навіть і невеликі.

- Почуття провини і сорому не допоможуть вам досягнути успіху. Не дозволяйте собі піддаватися їм.
- Шукайте причину своєї поведінки в фізичних, соціальних, економічних і політичних аспектах сьогоденної ситуації, а не в недоліках власної особистості.
- Не забувайте, що кожна подію можна оцінити по-різному. Реальність – це не те, що кожний окремо бачить, це не більш ніж результат домовленості між людьми називати речі певними іменами. Такий погляд дозволить вам терпиміше ставитися до людей і більш великодушно зносити те, що може видатися приниженням.
- Ніколи не говоріть про себе погано; особливо уникайте приписування собі негативних рис – “дурний”, “негарний”, “нездібний”, “невдаха”, “невиправний”.
- Ваші дії можуть підлягати будь-якій оцінці; якщо вони попали під конструктивну критику – скористайтеся цим для свого блага, але не дозволяйте іншим критикувати вас як особистість.
- Пам'ятайте, що деяка поразка – це удача; з неї ви можете заключити, що переслідували несправжню мету, котра не варта була зусиль, а можливих подальших більш великих неприємностей вдалося уникнути.
- Не миріться з людьми. З заняттями і обставинами, котрі змушують вас відчувати свою неповноцінність. Якщо вам не вдається змінити їх чи себе настільки, щоб відчути впевненість, краще просто відвернутися від них. Життя занадто коротке, щоб тратити його на відчай.
- Дозволяйте собі розслабитися, прислухатися до своїх думок, зайнятися тим, що вам до душі, наодинці з собою. Так ви зможете краще зрозуміти себе.
- Практикуйтеся в спілкуванні. Насолоджуйтеся відчуттям тої енергії, котрою обмінюються люди. Уявіть собі, що вони можуть відчувати страх і невпевненість, і намагайтеся допомогти їм. Вирішіть, що ви хочете від них і що можете їм дати. А потім дайте їм зрозуміти, що ви відкриті для такого обміну.
- Перестаньте надмірно обережати своє Я – вона набагато міцніше і пластичніше, ніж видається. Воно гнеться, але не ламається. Нехай краще воно відчує короткотривалий, емоційний удар, ніж буде перебувати в бездіяльності і ізоляції.
- Виберіть собі кілька серйозних віддалених цілей, на шляху до котрих необхідне досягнення цілей більш дрібних, проміжних. Тверезо зважте, які засоби необхідні для того, щоб досягнути цих проміжних цілей. Не залишайте без уваги кожен свій вдалий крок і не забувайте підбадьоритися і похвалити себе, не бійтеся здатися нескромним, адже вас ніхто не почує.

- Ви не пасивний об'єкт, на котрий впливають неприємності, не травинка, котра з тремтінням очікує, що на неї наступлять. Ви – вершина еволюційної піраміди, втілення надій ваших батьків. Ви – неповторна особистість. Якщо ви впевнені в собі, то перешкоди стають для вас викликом, а виклик побуджує до звершень. І сором'язливість відступить, тому, що ви замість того, щоб непокоїтися, як вам жити, занурюєтеся в саму гущу життя.

7. *“Зворотний зв'язок”*.

ЗМІСТ

Вступ

Навчало-тематичний план курсу за модулями.

Розділ I. Зміст і джерельна база лекцій

Розділ II. Плани семінарських і практичних занять

Розділ III. Зміст завдань для самостійної роботи студентів

Перелік питань для здачі модулів з курсу «Робота з людьми з особливими потребами»

Додатки

Додаток А. Правила реабілітації дітей з функціональними можливостями

Додаток Б. Зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю обмежених функціональних можливостей

Додаток В. Карта історії розвитку дитини.

Додаток Д. Опитувальник для батьків, які виховують дитину-інваліда.

Додаток Е. Анкета для проведення дослідження серед батьків, які виховують дитину-інваліда.

Додаток Ж. Тренінг для людей з особливими потребами "Саморозвиток особистості".

Додаток З. Соціальний паспорт сім'ї (зразок).

Додаток І. Тактики роботи соціального педагога з батьками, які виховують дітей з особливими потребами.

Додаток ІІ. Тренінг спілкування для батьків, що мають дітей з ОП

РЕЦЕНЗІЯ

на методичні рекомендації Ворошук О. Д.
«Діяльність соціальних служб і фондів»

Сьогодні одним із питань, навколо якого ведуться дискусії, є питання про принципи і форми навчання спеціалістів у галузі соціальної роботи. При цьому найбільш виразно проявляються дві тенденції: перша – майбутній фахівець отримує знання, які вибрав викладач, який буде потім контролювати процес засвоєння цих знань; друга – майбутній соціальний працівник стає учасником організації і здійснення процесу навчання. У такому разі важливо виробити вміння самостійно аналізувати, творчо підходити до поєднання теоретичних і практичних знань. Водночас забезпеченість навчально-методичною літературою студентів спеціальності 7.01.01.05 «Соціальна педагогіка» ще недостатня. Вирішення цієї проблеми уможлиблюється при запровадженні інноваційних технологій, які надають пріоритет особистісно-суб'єктному фактору, і, водночас, оновлення навчально-методичної літератури, укладення програм курсів відповідно до нових вимог. Саме одне із таких завдань спробувала вирішити автор методичних рекомендацій «Діяльність соціальних служб і фондів» для студентів 5 курсу.

Методичні рекомендації «Діяльність соціальних служб і фондів» містять розробки тематики лекцій, семінарських занять; зміст завдань для самостійної роботи; форми контролю знань, рекомендовану джерельну базу, практичні поради для працівників соціальних служб, а також термінологічний словник.

Запропоновані методичні рекомендації призначено викладачам навчальних закладів I-IV рівнів акредитації та студентам спеціальності 7.01.01.05 «Соціальна педагогіка».

Рекомендації, запропоновані Ворошук О. Д. можуть бути рекомендовані до друку.

Кандидат педагогічних наук, доцент
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

Костів В. І.

РЕЦЕНЗІЯ
НА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ВОРОЩУК О. Д. «РОБОТА З
ЛЮДЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ»

Демократичні процеси в Україні та перехід до ринкових економічних відносин зумовили потребу в підготовці у вищих навчальних закладах фахівців із ряду нових професій, до яких належить і професія соціального працівника. Водночас забезпеченість навчально-методичною літературою студентів спеціальності 7.01.01.05 «Соціальна педагогіка» ще недостатня. Вирішення цієї проблеми уможлиблюється при запровадженні інноваційних технологій, які надають пріоритет особистісно-суб'єктному фактору, і, водночас, оновлення навчально-методичної літератури, укладення програм курсів відповідно до нових вимог. Саме одне із таких завдань спробувала вирішити автор методичних рекомендацій «Робота з людьми з особливими потребами» О. Ворощук.

Рекомендації укладено з урахуванням сучасних тенденцій переходу до кредитно-рейтингової системи організації навчального процесу та модульно-рейтингових технологій навчання у закладах освіти III – IV рівнів акредитації як однієї із складових реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України.

Запропонований курс містить тематику лекцій, практичних занять; розподіл тем навчально-тематичного плану курсу за модулями; зміст завдань для самостійної роботи, форми контролю знань, рекомендовану літературу.

Запропоновані методичні рекомендації призначено викладачам навчальних закладів I-IV рівнів акредитації та студентам спеціальності 7.01.01.05 «Соціальна педагогіка».

Рекомендації, запропоновані Ворощук О. Д. можуть бути рекомендовані до друку.

Доктор педагогічних наук,
професор кафедри педагогіки
Тернопільського національного
університету ім. Гнатюка

В. А. Поліщук

РЕЦЕНЗІЯ
НА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ВОРОЩУК О.Д. «РОБОТА З
ЛЮДЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ»

У процесах реформування усіх сфер суспільного життя України особливе місце посідають майбутні фахівці соціальної сфери. Потреба у професіоналізації соціально-педагогічної роботи зумовила впровадження інформаційних та модульних технологій навчання, які в сукупності з традиційним навчанням істотно збагачують педагогічний процес.

Відбір і організація змісту навчання при модульному підході характеризується структурованістю, відповідністю цілям, зв'язком змісту навчального матеріалу з процесуальною стороною навчання, послідовністю, гнучкістю та варіативністю. Структура модулів позначається логічним поєднанням навчального матеріалу в одне ціле. Зміст навчання набуває варіативного характеру, що передбачає використання різноманітних методів і форм його організації, реалізацію принципу індивідуального підходу в навчанні тощо.

Саме із врахуванням сучасних тенденцій побудови освіти в Україні укладено методичні рекомендації «Робота з людьми з особливими потребами», що містять розробки тематики лекцій, семінарських занять; змісту завдань для самостійної роботи; форми контролю знань, рекомендовану джерельну базу.

Методичні рекомендації призначено викладачам навчальних закладів I-IV рівнів акредитації та студентам спеціальності 7.01.01.05 «Соціальна педагогіка».

Кандидат педагогічних наук, професор
зав. кафедрою соціальної педагогіки
Прикарпатського національного
університету ім. В. Стефаника

Ковбас Б. І.